

DÜN DEN BUGÜNE
AKÇAABAT SEMPOZYUMU
26-28 Nisan 2013

Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları / 2014

AKÇAABAT'TA GAYRİMÜSLİM OSMANLI VATANDAŞLARININ KİLİSE VE MEKTEP İNŞAATLARI

Necmettin Aygün*

Bu çalışma, Akçaabat'ta yaşayan Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kilise ve mektep inşa etmek amacıyla devlete yaptıkları başvuruları konu edinmektedir. Konu ile ilgili yazışmalar İstanbul'da, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (BOA) muhafaza edilen XIX. ve XX. yüzyıla tarihli muhtelif defter ve belge tasniflerinde yer almaktadırlar. İlgili arşiv kayıtlarından bazılarının günümüz Türkçesine aktarılmış çevrim yazıları da 'Ekler' kısmında verilmiştir. Arşiv kayıtlarında ayrıca Akçaabat'ın nüfus, imar ve iskân durumu ile beledî, mimarî ve sosyal yapısı hakkında bilgiler bulunmaktadır.

"Bu Osmânîler garibleri sevicidirler" ifadesi Osmanlı tarihi hakkında önemli bir kaynak olan Oruç Tarihi'nde geçmektedir.¹ Benzer bir ifade 1700'lerde Anadolu'nun pek çok kısmını dolaşan Botanikçi-Seyyah Tournefort'a aittir, "Türkler merhametlerine sınır koymazlar."² Orhan Bey devrinde Osmanlı egemenliğine giren Trakya halkı örneğinde Hristiyan halkın Osmanlı idaresine olan ilgisi, yazını 1480'de tamamlandığı bilinen Âşıkpaşazâde'nin Tevârîh-i Âl-i Osman adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: "Nolaydı kadim zamandan (eskiden) bunlar bize beg olalar idi (...) ve çok köyler bu Türk kavminü gördiler. Müsülman oldular". Bizans tarihçisi Pachymeres'in kroniğinde, Sakarya havzasındaki Rum köylülerin Bizans'ın ağır vergi talebi ve baskısı karşısında Türklerle işbirliği içerisine girdikleri belirtilmektedir.³ 1907'de İstanbul'da dört ay kadar kalan roman yazarı İspanyol Vicente, "Dünyanın hiçbir yerinde İstanbul'da olduğu kadar dinsel özgürlük yoktur" demektedir.⁴ Bu türden örnekler zamanın devlet ve toplum anlayışına dair önemli işaretler olup Osmanlıların sahip oldukları kültürel

ve dinî temellerin tezahürleridir. Osmanlı Devleti'nin bir siyasî teşekkül olarak ortaya çıktığı 1300'lerden itibaren köken ve mezhep ayrımı götmeksizin ihtiyaç sahiplerini koruyup kollamak için devlet gelirlerinin % 20'lere varan kısmını vakıf müesseselerine terk etmesi⁵ yine "insanı merkeze alan yönetim" anlayışının sonucudur. Devlet refahının sürekli olmasının toplumun güven ve refah içerisinde olmasıyla mümkün olduğunu bilen Osmanlılar⁶, idarî uygulamalar anlamında Bizans bakıyyesi Müslüman olmayan topluluklara karşı aynı coğrafyada yaşamanın gerektirdiği ortak menfaat temelinde iyi ilişkiler kurmada sıkıntı çekmemiştir. Devletin yeni fethedilen yerlerde daha önceki medeniyet ve yönetimlerden intikal eden idarî, sosyal ve ekonomik yapıları, süreklilik gerçeğinden hareketle, devrim niteliğindeki değişiklikler ile alt üst etmek yerine esnek bir geçiş ile istikrarı tercih etmesi sınırların kısa sürede Balkanların ötesine kadar uzanmasında etkili olmuştur.

Osmanlılar Gayrimüslimler ile olan ilişkilerinde İslâm hukukunun esaslarından ve daha önceki İslâm devletlerinin tecrübelerine dayanan pratiklerden yararlanmışlardır. Her zaman önemli oranda Gayrimüslim nüfus ile yüzyıllarca bir arada yaşayan Osmanlı devletinin bunların mal varlıklarını, dinî ve kültürel değerlerini korumada ileri bir hukuk seviyesi oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı idaresinin Gayrimüslim vatandaşlarını kendi içlerinde mezhebî ve millî aidiyetlerine bağlı olarak gruplar/cemaatler hâlinde örgütleyerek onlara hukukî bir zemin sağlaması bu cemaatlerin kimlikleri korumalarına imkân sağlamıştır.⁷ Millet Sistemi adı verilen ancak hukukî sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği tam olarak tespit edilemeyen bu sis-

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Öğretim Üyesi, AKSARAY.

¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul 2009, s.10.

² Tournefort *Seyahatnamesi*, Haz. S. Yerasimos, İstanbul 2008, s.60.

³ Feridun Ermeçen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s.286.

⁴ *Dünyada Türk İmgesi*, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2011, s.265.

⁵ Tefkik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar*, İstanbul 2006, s.7.

⁶ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimîn Peşinde*, İstanbul 2010, s.174-196 ve Platon örneği için bkz. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, Der. M. Tuncay, Cilt I, İstanbul 2010, s.45

⁷ Ermeçen, *Hanedan Devlet ve Toplum*, s.286-303.

temin Osmanlı Devletinde uygulanmasının Fatih'in İstanbul'u fethi ile birlikte başladığı bilinmektedir. Fethi müteakip Rum (1453) ve Ermeni (1461) cemaatlara birer ruhani lider atanması, bunlara yetki veya teminat verilmesiyle⁸ birlikte her dinî grup kendi din adamları riyasetinde, kendi idarî, malî ve adlî işlerinde sınırlı da olsa otonom bir yapı kazanmıştı.⁹ Osmanlı devleti örgütlenişi itibarıyla aynı zamanda bir "vergi devleti" olduğundan, vergilerin belirlenen oranlarda toplanabilmesi için yöneten ile yönetilenin, Müslim ile Gayrimüslimin birbirine karışmamasına, herkesin kendi yerini bilmesine kanunlar ile özen gösterilmişti. Çünkü vergi oranları ve türlerinde Müslüman olmak ile olmamak fark oluşturmaktaydı. Bu sosyo-politik yapı Gayrimüslim cemaatlerin kimliklerini muhafaza etmelerini kolaylaştırmıştır. Ancak bu etnik ve dinî çeşitlilik devletin zayıflamaya başlamasıyla birlikte dış güçler tarafından istismar edilerek Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine katkıda bulunan bir işlev görmüştür.

Osmanlı sisteminde Müslüman olmayanların genel olarak özgür bir yaşam sürdürdükleri kabul edilir.¹⁰ Bununla birlikte, Müslümanların sahip olduğu bir takım haklar Gayrimüslim vatandaşlara yasaklanmış durumdaydı.¹¹ Bu yasakların konumuz ile ilgili kısmı kilise inşa etme ile ilgilidir. İstanbul'un fethinden sonra Galata'da yaşayan Cenevizlilere kendi âdet, din ve ananeleri gereğince yaşayacaklarına dair 1454 yılında bir ahitnâme verilmişti. Ahitnâmede birçok haklar verilir ve kiliselerinin ellerinde bırakılıp mescide çevrilmeyeceği belirtilir iken, yeni kilise inşa etmelerinin ve çan çalmalarının yasak olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda 1835'te Akçaabat'taki St. Michael Rum kilisesini ziyaret eden Hamilton çan çalma yasağına şahit olmuştur, meâlen; "*kiliseye vardığımda rahip cemaati kiliseye çağır-maktaydı. Rumların çan çalmalarına müsaade edilmediğinden dolayı rahip bir ağaca asılı tahta parçasını davul gibi kullanarak cemaati kiliseye çağırmaktaydı.*"¹² Çan çalma yasağı Tanzimat'tan sonra da, son dönemlere kadar devam etmiş, çan yerine tahta çalma geleneği oluşmuştur.¹³ Bir yer eğer kendiliğinden teslim olarak Osmanlı egemenliğine girerse Müslümanların ibadetleri için gerekli olan bir veya birkaç kilisenin camiye çevrilmesi di-

şında diğer kilise ve manastırlara dokunulmamakta, Gayrimüslimler elinde bırakılmaktaydılar.¹⁴ Trabzon şehri bu duruma iyi bir örnektir. Sur içinde, Ortahisar'da yer alan Panagia Chrysocephalos kilisesi (Cami-i Atik veya günümüzdeki adıyla Fatih Büyük Camii) şehrin katedral kilisesi olan en büyük kilisesi olup fethi müteakip camiye çevrilmiş ve burada ilk Cuma namazı kılınmıştı.¹⁵ Fethi takip eden ilk iki yüz yıl içerisinde şehre doğru gerçekleşen Müslüman göçler ile Hıristiyan vatandaşların İslâmlaşmaya devam ediyor olması gibi etkenlerden dolayı, ibadet ihtiyacına binaen şehir içerisindeki bir kaç kilise daha¹⁶ camiye çevrilmişti.¹⁷ Bununla birlikte kazalardaki ve kırsal alanlardaki kilise ve manastırlara dokunulmadığı söylenebilir. Akçaabat bu duruma örnek teşkil etmektedir. Aşağıda ayrıntısı verileceği gibi, Akçaabat'a bağlı Üstürkiya köyünde XX. yüzyıl başlarında faaliyet gösteren kilise ruhsatsız olduğu gibi ne zaman inşa edildiği de bilinmemektedir. Benzer şekilde, Akçaabat'ta Orta Mahalle'de yer alan Aya Taksiyarhi (St. Michael) kilisesinin tahminen 500 yıl önce inşa edildiği ve XX. yüzyıl başlarında hâlen faaliyet göstermeye devam ettiği mahallinden İstanbul'a gelen yazılarda ifade edilmektedir.

Bununla birlikte Tanzimat dönemine kadar olan süreçte Hıristiyanların yeni kilise inşa etmeleri yasaktı. Bir kilisenin yeniden inşa edilmesi ancak eşkiden kilise olduğunun kanıtlanması halinde, aynı yerde ve aynı özelliklerde inşa edilmesi koşuluyla mümkündü. Kiliselerin onarımının gerekli olduğuna karar verilmesi halinde, onarım ancak mevcut boyutları ve plan özellikleri korunarak yapılabilirdi. Uygulamada herhangi bir değişikliğe gidilmesini önlemek için zorunlu kılınan izin ve kontrol sistemi de karmaşık ve masraflı bir süreç gerektiriyordu. Yeni kilise inşa etmeleri yasak olan Rum Ortodoks cemaati bu dönem boyunca mevcut kiliselerinin yeniden inşası ve onarımıyla yetinmek zorunda kalmıştır.¹⁸ İzin almak

¹⁴ Savaşarak Osmanlı egemenliğine alınan yerler için bu böyle olmayabiliyordu. Birkaçı dışında tüm kiliseler camiye çevrilebiliyordu. Girit örneği için bkz. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, s.150.

¹⁵ *Trabzon Kent Mirası*, Haz. Ömer İskender Tuluk-Halil İbrahim Düzenli, İstanbul 2010, s.57, 95.

¹⁶ Yeni Cuma Camii 1500'lerin ilk yıllarında, Mescid-i Sarmaşık (Eski Kemer kaya Camii) 1550'lerde, Aya Sofya Camii 1580'lere doğru, Pazarkapı Mahallesi'ndeki Molla Siyah Camii 1550'lerde, Bahçecik mahallesindeki Kindinar Mescidi (:Fatih Küçük Camii) ve Esentepe Mahallesi'ndeki Kudrettin Camii kilise veya şapelden mescit veya camiye çevrilen yapılarıdır. Bkz. *Trabzon Kent Mirası*, s.55-118.

¹⁷ Stefanos Yerasimos, "XIX. yüzyılda Trabzon Rum Cemaati", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s.283.

¹⁸ Zafer Karaca, İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, <http://www.tureb.net/Istanbulda-Tanzimat-Öncesi-Rum-Ortodoks-Kiliseleri.pdf> (02.05.2013).

⁸ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, İstanbul 2007, s.95, 105, 164.

⁹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s.12.

¹⁰ Firdevs Çetin, *İstanbul'da Gayrimüslimler*, İstanbul 2012, s.168-183 ve diğerleri.

¹¹ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s.281-316, 342, 369.

¹² William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, p.247.

¹³ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s.77, 314.

şartıyla tamir yapmak mümkündür. Burada da "kilisenin eskiden beri var olması (kadim olma) ve aslına fazla bir şey eklemekten tamir etme" gibi şartlar aranmaktaydı. Kadim kiliselerin tamirine müsaade edilirken hadis, yani yeni ortaya çıkan/inşa edilen kiliselerin yıktırıldığına dair örnekler bulunmaktadır.¹⁹

Ancak, bilhassa XVIII. yüzyıl ortalarında uyanan/uyandırılan dinî-etnik âdiyet anlayışına dayanarak tan vatandaşların kaçak olarak, yetkililerden izin almadan kilise ve manastırlarını tamir ettirdikleri veya genişletmeye başladıklarına dair birçok bilgi Osmanlı arşiv kayıtlarına girmiştir.²⁰ Tuna dolaylarındaki Rusçuk kazasında bulunan kiliselerin genişlik ve yükseklik açısından kontrolünün yapılarak eski durumlarından farklılık gösterenlerin yıktırılması ve sorumluların yetkililere teslim edilmesinin emredilmesi²¹ ile ilgili bir kaydın varlığı mevcut mabetlerin Gayrimüslim vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamadığına yorumlanacağı gibi devlet ve toplumun yeni ve ayrışmacı bir yapıya doğru gitmekte olduğuna da yorumlanabilir. İzinsiz kilise inşaatlarının artmasında Balkanlar, Adalar, Ortadoğu, Güney Kafkasya ve Anadolu'da XVII. yüzyılın ortalarına doğru giderek hızlanan Misyonerlik hareketlerinin etkili olduğu söylenebilir.²² XIX. yüzyıl aynı zamanda devrin emperyalist devletlerinin Osmanlı devletindeki azınlıklar üzerinden iktisadî ve politik rekabet içerisinde oldukları bir dönemdir. Bilhassa Trabzon gibi liman şehirleri başta olmak üzere sanayi ve ticaret ile şöhret bulan yerleşimler Misyonerlerin avlanma sahası hâline gelmişlerdi. Bu minvalde 10 Eylül 1912 yılından 2 Haziran 1913'e kadar Trabzon Valiliğinde bulunan Mehmed Ali Aynî'nin hatıraları misyonerlik

¹⁹ "kadimî kenise oldurki kable'l-feth (fetihten önce) kenise olub ba'de'l-feth (fetihten sonra) dahi ol-vechile ellerinde ibka oluna, eğer münhedim oldu (yıkılmış) ise izn-i hâkim ile iâde olunmuş ola..." bkz. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s.289.

²⁰ Osmanlı Devletinin 1683 Viyana yenilgisi sonrasında bölgedeki Ortodoks Rumları Rusya ile irtibat kurmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Maçka'daki Vazelon Manastırı 1693'te malî yardım almak amacıyla Büyük Petro'ya bir keşiş yollamıştı. Devam eden yıllarda Rusya'nın bölgedeki Ortodokslarla münasebeti devam etmiştir. Bkz. Yerasimos, "Trabzon Rum Cemaati", s.288.

²¹ Meryem Kaçan Erdoğan, "1752-54 Tarihli Rusçuk Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 35, Ankara 2011, s.168.

²² 1650 yılında Nahçıvan'ı ziyaret eden gezgin Tavernier, Hıristiyanlığın bu uzak köşesinde Latinleştirme faaliyetlerinin etkili olduğunu, Ermeni dindarların Dominiken ilahileri Latince söyleyip Latince vaazlar ettiklerini belirtiyordu. Fransız Katolik Cizvit tarikatı XVII. yüzyılın son yarısında Erzurum, Bitlis, İsfahan, Yeni Culfa ve Erivan'da merkezler kurarak bilhassa Ermenileri Katolik yapmak için gayret göstermişlerdi bkz. Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, İstanbul 2009, s.161, 232, 279.

hareketlerinin ulaşmış olduğu seviyeye dair ipuçları sunmaktadır: "Mülhakatı (:Vilâyete bağlı yerleşimleri) sık sık teftiş ediyordum. Hatta bir kere şu garip vaka ile karşılaştım. Gümüşhane'ye bağlı Şiran kasabasında bulunuyordum. Sokaktan geçen bir şahsın hâli gözüme çarptı. Herifi nezdime getirttim. Üstünü ve çantasını aradım. Neler çıktı biliyor musunuz? Müslümanların Hıristiyan olmaları için yazılmış propaganda broşürleri (...) Meğer bu herif Türk köylerini dolaşıyor, halkı tenassur ettirmeye (:Hıristiyanlaştırmaya) çalışıyormuş (...) Onun bu cüret ve çirkin harekâtının tek saiki (:sebebi) bence halkın cehaleti idi. Bu havalide, Maçka kazasında elliden fazla ilkokul açarak, hiç olmazsa yetişen nesilleri mümkün merteye kör ve cahil olmaktan kurtarmaya çalıştım". 1902'de Sinop Sancağı Mutasarrıf Vekilliği görevinde bulunurken edindiği izlenim ise şöyledir: "Sinop'ta birçok zengin Rum tüccarı bulunmaktadır. Hepsinin evlerinde, duvarlarda Rus çarı ile çaricesinin renkli resimleri asılıdır..."²³ 1700'de Girit'i gezen Tournefort, ada Rumlarının Moskova Büyük dükünün bir gün gelerek kendilerini kurtaracağını, Türklerin İmparatorluğunu yok edeceğini belirtmektedir.²⁴ Rum azınlıklarının bu yöndeki beklentisi ilgili tarihe kadar inmektedir.

Yeni kilise inşa etmek yasak olmasına rağmen XIX. yüzyıl başlarından itibaren bu yasağın göz ardı edilmeye başlandığı söylenebilir. Ayrıca Akçaabat örneğinde görüldüğü gibi, bilhassa XIX. yüzyıl başlarından itibaren kilise inşa faaliyetlerinde bir artışın yaşanması söz konusudur. 1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı vatandaşları din farkı gözetilmeksizin aynı hak ve güvenceye sahip olmuşlardı. 1856 İslahat Fermanı ise Gayrimüslimlerin hukukî statülerine önemli katkılar yapmaktaydı. Kilise, okul ve mezarlık gibi yerlerin tamirinde kolaylık getirildiği gibi yenilerinin inşaatlarına da izin almak şartıyla müsaade edilmekteydi²⁵. Bu nedenle olsa gerek İslahat Fermanından sonra devlet, izinsiz yapılan inşa ve tamirler karşısında genelde bunları yıktırmak yerine, Akçaabat kazası örneğinde olduğu gibi sorumluların cezalandırılarak ruhsatsız olan inşaatların ruhsata bağlanması için vatandaşları Padişah onayının alınmasına teşvik etmiştir. İslahat Fermanı ile hızlanan değişim sürecinden sonra farklı planlarda, büyük boyutlarda olan kubbeli ve çan kuleli kilise inşaatlarında artış yaşanmıştır. Böylece Rum kiliselerinde Osmanlı dönemine özgü mimarî karakter terk edilecek yerini abartılı ve eklektik yeni bir mimarî anlayış

²³ *Hatıralar Mehmed Ali Aynî*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul 2009, s.35, 110.

²⁴ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnâmesi*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2005, s.98.

²⁵ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının*, s.56.

almıştır.²⁶ Nisan 1867 tarihli raporunda Trabzon'un İngiliz konsolosluğunu Palgrave, yeni kiliselerin inşa edilmesi için gerekli olan bir ferman verildiğinden, çanların kurulup çalındığından, haçlar ve dinî resimlerin taşınmasından, dinî giysilerin alenen ve her yerde giyilebilmesi özgürlüğünden bahsetmektedir.²⁷ Yeni kilise inşaatlarının XIX. yüzyılın son 15 yılı ile XX. yüzyılın ilk 15 yılı aralığında yoğunlaşması söz konusudur.²⁸

Kilise ve mektep inşaatları için devlete olan başvurulara Akçaabat'a bağlı bazı yerleşimlerde artış görülüyor iken diğer yerleşimlerden başvuru gerçekleşmemesi yöredeki Müslim-Gayrimüslim nüfusun dağılımı ile alakalıdır. Bu nedenle Akçaabat'ın dinî yapılanmasını mekâna göre gözler önüne sermek gerekmektedir. Fetih'ten (1461) Osmanlı devleti yıkılana kadar Müslüman menşeli iç göç, din değiştirerek İslamlaşma,²⁹ Kafkasya'dan gelen Müslüman göçleri ile Ermeni ve bilhassa Rumların sanayi ve ticaret yaşamı gittikçe gelişen İstanbul, İzmir, Rusya, Romanya ve Balkan topraklarına göç etmeleri gibi etkenler ile bölgedeki Müslüman olmayan vatandaşların nüfusu genele göre azalmıştır. Bununla birlikte bölgede %20'lere varan Gayrimüslim nüfus yaşamaya devam etmiştir.

Akçaabat örneğine bakıldığında, 1850 yılında Trabzon'a bağlı Akçaabat kazası merkezindeki üç mahallede yaşayan Gayrimüslim vatandaşların nüfus yoğunluğu öşür vergisi tahsil edilen erkek sayısına göre nefis-i Pulathane Mahallesi'nde %57,³⁰ Gali-

²⁶ Trabzon Metropolitisi Kostantinos Efendi zamanında (1830-1879) bölgedeki kiliselerin (aslına sadık kalınmadan) restore edilmesi ve bazılarının ise yıktılıp yeniden inşa edilmesinde mesafe alınmıştır. Bkz. Kudret Emiroğlu, "Dünyadan Bakınca Trabzon", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s.239.

²⁷ Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s.52.

²⁸ Bu tespit tarafımızdan yürütülmekte olan "Bafra'dan Batum'a Doğu Karadeniz'de Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise ve Mektep İnşaatları" adındaki devam etmekte olan araştırmamıza dayanmaktadır.

²⁹ Türk-İslam yaşam tarzı Hıristiyanlar üzerinde din değiştirmeye varan etkiler bırakmaktaydı, "Türklerin başarısının sırrı tecrübelerine, bedensel güçlerine, zorluklara ve yoksunluklara dayanma gücü ile bağdaştırılmaktadır. Dinî bütün oluşları ve başka dinlerden olanları din değiştirmeye zorlamaları da övgüye değer bulunan özellikleri arasındadır. Türklerin din alanındaki bu hoşgörüsü Protestanları, özellikle de Macaristan'daki Protestanları derinden etkilemektedir. Türklerin evlilik hayatlarındaki düzeni, kadınlarının erdemli oluşları, yemek yeme alışkanlıklarında abartıya kaçmamları ve barınma koşullarındaki müteva-zılıkları takdirle karşılanan ve hayranlık uyandıran özellikleri arasında yer almaktadır", bkz. Leyla Coşan, *Tanrım Bizi Türklerden Korumu*, İstanbul 2009, s.33.

³⁰ Bunların 65'i Gayrimüslim erkek ve 5'i de kilise ve manas-

nos Mahallesi'nde (Orta Mahalle'de) yaklaşık %50 ve Dürbinar Mahallesi'nde %9 seviyesindeydi. 1850'de Akçaabat kazası merkezindeki adı geçen üç mahallede yaşayan ve vergi veren Gayrimüslim halk %38.6, Müslüman halk ise %61.3 nüfus yoğunluğuna sahipti.³¹ 1913 yılında, "e" başlığı altında verilen bilgilere göre Pulathane Mahallesi'nde 178 hanede 843 Rum, Galinos Mahallesi'nde ise 165 hanede 838 Rum; böylece Akçaabat kasabasında toplamda 343 hanede 1681 Rum yaşamaktaydı. Osmanlı Arşiv belgelerine dayalı bu bilgi D. Oikonomides'in, "1923 mübadelesinden önce Platana'da 350 hane Rum vardı" ifadesiyle uyumaktadır.³²

1850'de Akçaabat'ın batı kesiminde 24 köyün varlığı söz konusu olup bu köylerde Gayrimüslimlerin varlığı %10'lara yaklaşmakta iken Müslümanların oranı ise %90'lara ulaşmaktaydı. Hıristiyan nüfus Satari köyünde %19, Üstürkiye köyünde %17.5 ve Ahanda köyünde yaklaşık %9 iken Cagera, Cera, Gutoz, Guzari, Kurebi, Eskiköy, Lalank, Koftez, Geliya, Çahori, Şula ve Sarı adlı köylerde ise hiç Gayrimüslim bulunmamaktadır. Mersin ve Garziya köylerinde ise nüfus oranı aynı köylerin 1/3'üne kadar yaklaşmaktaydı.

Akçaabat kazasına bağlı Kalanima Deresi Nahiyesi köylerinde, 1850'de 35 köyün ve 1737 hanenin vergiye tâbi olduğu; Akçaabat arazisinde en çok köy ve yine en çok vergi mükellefinin Kalanima Deresi vadisinde yer aldığı; adı geçen köylerde vergi veren Gayrimüslim ahâlinin nüfusu %7'ye ulaşırken Müslüman-Türk nüfusunun ise %93'leri aştığı görülmektedir. Kalanima Deresi havzasında yer alan 35 köyün 23'ünde hiç Gayrimüslim bulunmazken geriye kalan 12 köy içerisinde 59 haneli Fiz köyü nüfusunun yaklaşık %43'ü; Kalyera ile birlikte kaydedilen Karikliya köyünün neredeyse %20'si, Mimera ve Visera köylerinin yaklaşık %20'si ve Varalahana köyünün %16'sı Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bu sonuca göre İslâm nüfusunun sahilden dağ köylerine doğru gildikçe daha da yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Kalanima Deresi'nde yer alan köyler içerisinde Haçka köyü nüfusça en büyük köydü.

Kazaya bağlı Sera Deresi Nahiyesinde 12 köy ve 439 vergi hanesi kayıtlı olup adı geçen köylerin yaklaşık %28'si Gayrimüslimlerden oluşmakta iken, %72'si Müslüman ahâlden oluşmaktaydı.³³ Fakalenza ve Karaman köylerinde hiç Gayrimüslim bulunmazken, Kokona köyünün yaklaşık %80'inin

tir arazilerinden oluşmaktadır. Yani mahallede 70 farklı arazi Gayrimüslimler adına vergilendirilmiştir.

³¹ Zehra Topal, *Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri 1850*, Ankara 2005, s.17-23.

³² Bkz. <http://pontosforum.fr.yuku.com/topic/4458#.UYFORl0z-gs> (04.05.2013).

³³ Topal, *a.g.e.*, s.141-163.

Gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Sera vadisinde yer alan diğer köylerden Serasor/Seraasor, Kalonya ve Mayer köylerinde Gayrimüslim halk %30'lar civarında iken geriye kalan birkaç köyde az da olsa Gayrimüslim halk yaşamaktaydı.

1850'de Akçaabat'a bağlı Ayağorğor nahiyesinde 15 köy ile birlikte 1036 hane vergi mükellefi yer almakta olup, 15 köyde Gayrimüslim nüfus oranı yaklaşık %36 iken Müslüman oranı ise yaklaşık %64 kadardı.³⁴ Polita köyünün %94'ü, Ağrit köyünün %88'i, Argalya köyünün %57'si, Kisarna köyünün %42'si, Mahmat köyünün %44'ü ve Holomana köyünün %35'i Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte adı geçen nahiyedeki Oksi ve Hoña köylerinde ise hiç Gayrimüslim bulunmamaktaydı.

Sonuçta, 1850'de Akçaabat kazasında toplam 4858 hane öşür vergisine tâbi olup, bu nüfusun 850 hanesi Gayrimüslimlerden (%18), 4008 hanesi ise Müslümanlardan (%82) oluşmaktaydı. Üzerinde toprak kayıtlı olmayan, diğer bir ifade ile arazi sahibi olmayan bir miktar (%10'luk) nüfusun daha var olabileceği düşünüldüğünde Akçaabat'ta yaşayan erkek hane reisi sayısının (4858+485.8=) yaklaşık 5344 kişi olduğu ortaya çıkar. Vergi veren her bir hanede ortalama olarak beş kişi yaşadığı düşünülürse bu durumda Akçaabat'ın genelinde (5344x5) 26.720 kişinin yaşadığı söylenebilir. Ancak, Müslüman olmayan nüfus oranı bir hayli yüksek olan köylerden oluşan Ayağorğor nahiyesi Akçaabat'tan ayrı düşünüldüğü ki, günümüzde bu yerleşimler Akçaabat'a bağlı değildir, o zaman nüfusta önemli bir değişiklik görülecektir. Bu durumda Akçaabat genelinde (5344-1036=) 4308 erkek hane reisinin varlığı söz konusu olur ve toplam nüfus ise (4308x5=) 21.540'a tekabül eder. En nihayetinde 1850'de merkez ve bağlı birimleriyle birlikte Akçaabat nüfusunun % 87.3'ü Müslüman, %12.6'sı ise Gayrimüslimdir. Verilen bilgilere göre 1850'lerde Gayrimüslim nüfus sahil yerleşimlerinde toplanmış, iç kısımlardaki yerleşimler (istisnaî birkaç köy hariç) ise ağırlıklı olarak Müslümanlardan oluşur hâle gelmiştir.³⁵

Akçaabat'ın XIX. yüzyıla ait bazı yıllardaki nüfusu ise şu şekilde özetlenebilir: 1840 yılında kazaya bağlı üç mahalle ve 81 köyde toplam 11.624 erkek yaşamaktaydı. Bunun 9039'u Müslüman erkek; 2585'i ise Gayrimüslim erkekti (1757 Rum, 828 Ermeni). Kadınlar bu rakama eklendiğinde 23.248 kişi ve sehven yazılmayan bir miktar nüfus ile birlikte tahmini olarak 25.000 kişi ortaya çıkmaktadır. Bu nüfusun %77.7'si Müslüman; %22.2'si ise Gayri-

müslimden oluşmaktaydı. 1848-49 (Hicrî 1264) tarihli nüfus sayım defterine göre ise 3 mahalle ve 90 köy ile birlikte 12.750 erkek nüfus kayda girmiştir. Bunların 2828 hanesi yani %79.3'ü Müslüman; 824 hanesi yani %20.6'sı Gayrimüslim idi. 1850 yılında tahmini yaklaşık nüfus 26.720 kişiydi. 1882 (Hicrî 1300) yılı nüfus sayımında kadınlar ve erkekler ilk kez birlikte sayılmışlardır. Bu sayıma göre kadın ve erkek 45.597 kişinin varlığı söz konusudur. Bunun 38.804 kişisi (%85.1'i) Müslüman; 3835 kişisi Rum (%8.4) ve 2958 kişisi ise Ermeni (%6.4) idi. Yani 1882 yılında nüfusun yaklaşık %15'i Gayrimüslim idi. 1902/3 (Hicrî 1320) yılı nüfus sayımına göre ise Akçaabat'ın nüfusu toplamda 50.410 kişiydi. Bunun 2977 kişisi kasabada, 47.433 kişisi köylerde yaşamaktaydı. 1909 tarihinde 56.622 kişi olan nüfus 1914'de artarak 66.479 kişiye ulaşmıştır. 1914'teki nüfusun 56.401'i (%84.8'i) Müslüman; 6561'i Rum (%9.8) ve 3517'si (%5.2) Ermeniydi. Bu durumda nüfusun yine %15'inin Gayrimüslim olduğu ortaya çıkmaktadır. Verilen bilgilerden açıkça görüleceği gibi Akçaabat'ta Müslim ve Gayrimüslim nüfus oranı XIX. yüzyılda sürekli artış göstermiştir. Her ne kadar Rusya, Romanya, Bulgaristan ve İstanbul gibi iktisadî öneme sahip mahallere doğru/dışa doğru göçler yaşanmış ise de Kafkaslar ve Balkanların kaybı ile bura Müslümanlarının bölgeye gelişinin yanı sıra yaşam koşullarının iyileşmesi (sağlık, karantina, iletişim ve ulaşım alanındaki ilerlemeler vb) nüfusta önemli bir artışı beraberinde getirmiştir. Neticede XIX. yüzyıldan önce Müslim-Gayrimüslim oranı %80-%20 iken, XIX. yüzyılın son çeyreğinden sonra bu oran %85-%15'e dönüşmüştür. Yani Gayrimüslimler açısından %5'lik bir azalma söz konusu olmuştur. Bu durumu normal karşılamak gerekir, çünkü ticaret ve sanayi sektörlerinde mesafe almış olan Gayrimüslimlerin çıkarları peşinde koşarak sanayileşmiş memleketlere göç etmeleri neticesinde bu kısmî azalma ortaya çıkmış olmalıdır. Bununla birlikte 1830'lardan 1915'lere kadar tüm kesimleriyle birlikte nüfusun % 100'ü aşan bir artış kaydettiği ortadadır.³⁶

Sonuç olarak bu çalışmamız Akçaabat nüfusunun %20 veya %15'ini oluşturan Gayrimüslimleri konu edinmektedir. Ancak Akçaabat'ta %80 veya %85'lere varan bir Müslüman nüfusun var olduğu

³⁴ Topal, a.g.e., s.164-193.

³⁵ Ayrıntısı için bkz. Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 5/17, Bahar 2008, s.75-111.

³⁶ Dolayısıyla "Müslümanlar arasında yaşamının getirdiği 'olumsuz' şartlardan dolayı Gayrimüslim nüfusun azalmış olduğu" tarzındaki iddia veya yakınmaların XIX. yüzyıl için bir karşılığı olmadığı, bu tarz gelişmelerin daha ziyade XIX. yüzyıl öncesiyle alakalı olduğu söylenebilir. Toplumun tüm kesimlerinde daha XIX. yüzyıl başlarından itibaren nüfusun önemli oranlarda artış gösterdiği hakkında ayrıca bkz. *Akçaabat Vakfıkebir Nüfus Kütüğü (1835-1845)*, Hazl. Ali M. Birinci, M. Çakıcı, Z. Topal, İstanbul 2012, s.31-38.

göz ardı edilmemelidir. Bir kez daha belirtmek gerekir ki, bu araştırma Akçaabat'ta kadim zamanlardan günümüze kadar gelen kilise ve mekteplerin tümünü ele almak amacıyla değildir. Araştırma, Osmanlı devletinin son zamanlarına doğru Gayrimüslimlerinin yoğun olarak yaşadıkları mahallerde ihtiyaca binaen Gayrimüslimlerin kilise ve mektep inşa etmek amacıyla devlete olan başvurularını ele almaktadır. Dolayısıyla bir zamanlar bütünüyle Gayrimüslim ahâlden oluşuyor iken zamanla, meselâ 1850'lerde 23 haneden sadece iki hanesi Gayrimüslim kalan Helvacı köyü³⁷ gibi köyler bu çalışmanın konusu değildir. Oysa Helvacı köyünde eski zamanlardan kalma birçok kilise, şapel ve mezarlık yerinin olduğu ben ve birçokları tarafından bilinmektedir.

a-Mayor Köyünde Yeni Kilise İnşaatı (Haziran-Temmuz 1863)

Halk arasında daha ziyade "Mayer" olarak bilinen bu köy Sera Deresi vadisinde yer almaktadır. Akçaabat merkezine 20 km. uzaklıktadır. Köyün güney kısmı Maçka köyleriyle sınır oluşturmaktadır.

Köylülerin bağlı buldukları Patrikliğe gerçekleştirmeleri gereken yazılı müracaata ait belge Osmanlı Arşivinden tespit edilememiştir. İnşaat hakkındaki ilk kayıt Ermeni Patriği Kaymakamı Piskopos İstefan başta olmak üzere (İstanbul'daki) cemaat ileri gelenlerinden toplam on sekiz kişinin Hâriciye Nezâretine³⁸ yapmış oldukları Ermeni Patrikhânesinden gelen bir başvuru/talep kaydından müteşekkil³⁹ mazbatadır.⁴⁰ 11 Haziran 1863 tarihli bu kayda göre, Mayor köyünde yaşayan Ermeni vatandaşların kiliseleri bulunmadığından dolayı ibadetlerinden (icrâ-yı âyinden) mahrum kalmaktadır.

³⁷ Topal, *Akçaabat-Vakfıkebir Öşür Defteri*, s.87.

³⁸ Reisülküttablık müessesesinin 1836'da Umur-ı Hâriciye Nezaretine dönüştürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu bakanlık devletin dış işleri yanında Patrikhane işlerine de bakardı bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s.81.

³⁹ Piskopos ile birlikte toplam 18 kişinin adı belgede yer almaktadır. Mühür ve imzalar: bende-i mine'l-a'zâ Sarraf (...) oğlu Agob, bende-i mine'l-a'zâ Sarraf İstefan oğlu Laus/Lagos (bulunamadı), bende-i mine'l-a'zâ Mir-alay-ı (...), bende-i mine'l-a'zâ Galatalı Artin Papas, bende-i mine'l-a'zâ Hasköylü Eremya Papas, bende-i mine'l-a'zâ Kumkapulu Kabril Papas, bende-i mine'l-a'zâ Balatlı Avanis Papas, bende-i mine'l-a'zâ Avanis Rahib (taşrada), bende-i mine'l-a'zâ Yosib oğlu Kirhor, bende-i mine'l-a'zâ Kürkçibaşı oğlu Avanis (bulunamadı), bende-i mine'l-a'zâ (...) Artin, bende-i mine'l-a'zâ Arslan oğlu Manuk, bende-i mine'l-a'zâ Sarraf oğlu Vartan, bende-i mine'l-a'zâ Basmacı oğlu Karabet (nâ-mizâc), bende-i mine'l-a'zâ Keresteci Mıgırdıç, bende-i mine'l-a'zâ Dülbenci Asaba (bulunamadı), bende-i mine'l-a'zâ Tüccar Sehak.

⁴⁰ Birçok kimse tarafından imzalanan ve üst makamlara sunulmak üzere hazırlanan tutanak.

lar. Bu ihtiyacın giderilmesi için köydeki Gayrimüslimlerden birinin mülkü olan arsa üzerine uzunluğu 25 zira (x75cm=18.75 cm), genişliği ve yüksekliği ise 15'er zira (x75cm=11.25 cm) olmak üzere yeni bir kilisenin inşa edilmesine müsaade edilmesi ve gerekli olan inşaat ruhsatı için bir adet fermanın (fermân-ı âlişanın) ihsan buyurulması istenmektedir. İlgili belgede ayrıca bu tarz bir talebin İslahat Fermanına uygun olduğuna dair bir kayıt, "bu husûs merhamet-rîz-i sünûh iden islâhât-fermân-ı âlîsi ahkâm-ı celîline muvâfık bulunmuş olmağla" yer almaktadır.

Talep, Hâriciye Nezâreti tarafından görüşülmek üzere Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderilmiştir. Dîvân'da durum tahkik edilmiş, konu ile ilgili devlet kayıtlarına bakılmış ve neticede bu tarz kilise inşaat ve tamiri için devletin daha önce benzer ruhsatlar/izinler verdiği görülmüştür. Çünkü İslahat Fermanı izin almak şartıyla yeni kilise inşaatına müsaade etmekteydi.⁴¹ Bunun üzerine ilgili talebin yasalara uygun olduğu kabul edilerek durum Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden padişahın fermanı alınması için 17 Haziran 1863 tarihli bir kayıt ile Sadârete (Sadrazamlık makamına) havale edilmiştir. İnşaat talebinin yasalara uygun olduğu belirtilirken *kilise yapılacak mahallin (arsanın) İslâm mahallesinde olmaması, mutasarrıfının (arsa sahibinin) rızasının olması, inşaat nedeniyle (eğer varsa) köydeki diğer Gayrimüslim cemaatlerin müdahalesini gerektirecek bir durumun olmaması ve inşaatın köydeki hiç kimseye zararının (mazarrat-ı sahîha) dokunmamasına dikkat edilmesi bilhassa belirtilmiştir. Sadârete havale edilen belgeler burada tekrar kontrol edildikten sonra belirtilen ölçülere ve ilgili uyarılara dikkat edilmesi, "Dîvân-ı Hümâyûn Kaleminden yazılan muktezâlarda gösterilen vüs'at ve hey'etde olmak üzere" bir kez daha vurgulanarak 1 Temmuz 1863 tarihli bir başvuru ile Padişahın irâdesi alınmak üzere Sadâret tarafından Mabeyn-i Hümâyûn Başkatipliğine başvurulmuştur. Bu başvuruya (Sadâretin tezkiresi/arz tezkiresi veya Sadrazam telhisine) 2 Temmuz 1863 tarihli bir irâde⁴² ile olumlu cevap verilmiş ve böylece Mayor karyesinde bir Ermeni kilisesinin inşasına, 20 gün gibi kısa bir sürede ruhsat verilmiştir (bkz. Ek I).⁴³*

Akçaabat ahâlisi tarafından İstanbul'a gönderilen bir dilekçeye göre 1880'lerde Akçaabat önemli bir yerleşim görüntüsü vermektedir: "1882 tarihinde

⁴¹ İlgili müsaadenin İslahat Fermanı'nda yer alan aslının sureti BOA. ŞD. 1829/19'da yer almaktadır.

⁴² Veya İrâde-i Seniyye: 1832 yılından sonra padişahın yazılı veya sözlü emrine, fermanına verilen ad.

⁴³ İlgili kayıtların yer aldığı dosya için bakınız BOA. İrâde Hariciyye Tasnifi, Dosya No 201/11450 (BOA. İ. HRC 201/11450).

çarşılarında yeterli sayıda dükkân ve kârgir mağazalar bulunmaktadır. Fırınlara ve kahvehâneler dikkate alındığında Akçaabat'ta iki bin bina mevcuttur. Bunun haricinde otuz altı odalı bir medrese vardır. Uygun yerlerde Müslüman ve Hıristiyan çocukları için mektepler inşa edilmiştir. Akçaabat hükümet binasından Trabzon'a kadar olan yol halk tarafından hazineden hiçbir destek alınmaksızın şose olarak büyük ölçüde tamamlanmıştır. Akçaabat'ın mükemmel bir limanı mevcut olup, gümrük, karantina ve liman idareleri gayet iyi çalışmaktadır. Her iki tarafında kaleler ve tabyalar yer almaktadır".⁴⁴

b-Akçaabat Kazasının Pulathâne Mahallesi'nde (Gramba'da) Yeni Bir Mektep İnşaatı (Temmuz 1902-Mayıs 1905)

"Balkan ülkelerinin Osmanlı devletine karşı kazandığı parlak zaferin arkasında orduları değil, onların da itiraf ettiği gibi "mekatib-i ibtidai"leri vardı"⁴⁵

Cemaatler Tanzimat'tan önce ve sonra açtıkları okullarda eğitimlerini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶ Trabzon'da yaşayan Ortodoks Rumlar mahalle mekteplerinin yanı sıra manastırlarda eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmekteydiler. Maçka dolaylarında odaklaşan bu manastırlar Rum kimliğinin devam etmesinde önemli roller üstlenmişlerdi. Trabzon'da varlığı 660 yılına kadar uzanan, İskenderiye'den hocaların gelerek ders verdikleri bir Rum okulundan bahsedilmektedir.⁴⁷ Bu anlatı dışarıda bırakılacak olur ise, Trabzon'daki ilk Rum okulunun yurt dışında eğitim görmüş, İstanbul'daki bir Rum okulunda öğretmen olan Trabzonlu Kyminitis isimli bir Rum tarafından 1682'de, Katolik Kapuçinlerin faaliyetlerine engel olmak amacıyla Kemer kaya'da⁴⁸ kurulduğu bilinmektedir. Okul Sümela Manastırına bağlı olan bir evde kurulmuştur. Ancak okulun faaliyetleri uzun ömürlü olmaz ve Rum gençlerin eğitimi manastırlar tarafından yürütülmeye devam edilir. Okul, İs-

tanbul'daki Patrikhane tarafından 1817'de yeniden aktif hâle getirilerek ulusal bilince hizmet eden bir kuruma dönüşmeye devam etmekle birlikte manastırların okul üzerindeki etkisi devam eder.⁴⁹ Cemaat seçkinleri 1833'te okula Rusya'dan bir eğitimci getirmişlerdi. 1840'da okulun eski bir öğrencisi olan Perikles'in Atina'daki liseye gönderilmesiyle yeni bir dönem başlar. Dört yıl sonra öğretmen olarak geri dönen Perikles (asıl adı Konstantin) okulun yöneticiliğini üstlenir. Bundan sonra Atina etkisi (:Helenleşme) pedagojik ve ideolojik sonuçları ile üst seviyeye çıkmaya başlar. Perikles bu okulda klasik Yunancayı öğretmeye başlamıştı. Okulu bitiren çocuklar burslu olarak Atina'ya gönderilmeye başlanacak, cemaatten toplanan para Maçka'daki üç manastır ile okul arasında paylaşılacaktı. Bu arada 1840'larda şehrin batısında yer alan Eksotha, doğusunda yer alan Çömlekçi ve güneyinde yer alan Transfiguration'da (Boztepe civarı olmalı) birer (ilk) okul daha kurulmuştu. Cemaat seküler eğitim vermek amacıyla manastırların etkisinden kurtulabilmek için 1842'de yeni bir okul açmaya karar vermişti. Okul sahildeki metropolitlik yanında, deniz kenarında 1845'te inşa edilmiştir. 1860'larda okulun öğrenci sayısı 176'ya ulaşmış ve aynı yıllarda okul ortaokul eğitimi de verecek şekilde teşkilatlandırılmıştı.⁵⁰ Rum cemaatin bu okullaşma çabaları yeni ve ideolojik bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır.

Trabzon'da yaşayan kadim Ortodoks Rumların okullaşma ve kilise inşa etme faaliyetleri yerel cemaat veya manastır keşişleri gölgesinde kurulup gelişmiş iken Katolik ve Protestanların faaliyetleri ise misyonerlik hareketleri çerçevesinde gelişme göstermiştir. Trabzon'da ve bölgede bilhassa XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kurulup gelişen okullar üzerinde yabancı devletlerin finanse ettikleri misyonerlerin büyük etkide bulduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Kapitülasyonların sağladığı hukukî imtiyazlar suiistimal edilerek ülkedeki Katolik cemaat Fransızlar, Protestan cemaat İngiliz ve Amerikalılar, Ortodoks Rum cemaat ise Rus ve Yunanlılar tarafından korunup desteklenmiştir.⁵¹ Bu okullar dinî olduğu kadar siyasî faaliyetler içerisinde de bulunmuşlardır. 1839 yılında İstanbul'da Fransız himayesindeki Katoliklere ait 21 erkek ve 19 kız okulu bulunmaktaydı.⁵² Bunlar çoğunlukla ilkököl seviyesindeydiler. Mektep inşasından amaçlanan hedefler arasında şüphesiz "mektep çağındaki çocuklara milli benliklerini muhafaza edebilecek bir

⁴⁴ Zehra Topal, "Akçaabat Nahiyesi'nin Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, Cilt I, Trabzon, s.661-676.

⁴⁵ Mekatib-i ibtidai: ilkököl mektepleri, zamanın aydınlarından Tüccarzâde İbrahim Hilmi Bey'in bu ifadesi için bkz. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nde Bürokratik Reform", s.2, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1132/13304.pdf> (01.05.2013).

⁴⁶ Frazee, *Katolikler ve Sultanlar*, s.85, 97, 103, 144, 277, 281 ve Çetin, *İstanbul Gayrimüslimler*, s.241.

⁴⁷ Hüseyin Albayrak, "19. Yüzyılda Trabzon'da Azınlık ve Yabancı Okullar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (Bildiriler Kitabı), Trabzon 2002, s.417.

⁴⁸ Eski Öğretmen Okulu, günümüzde Kanuni Anadolu Lisesi'nin bulunduğu binanın yerinde.

⁴⁹ Yerasimos, *a.g.m.*, s.290.

⁵⁰ Yerasimos, *a.g.m.*, s.294.

⁵¹ Ayrıntısı için bkz. Erdoğan Keskinkılıç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Hukukî Dayanağı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 6/2008, s.101-115.

⁵² Yahya Akşir, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2011, s.175, 242.

öğretim ve terbiye vermek" hedefi öncelikliydi.

1831'de bölgeye gelen Protestan misyonerlerin Güney Karadeniz'de ilk yerleştikleri yer Trabzon olmuştur. İzmir'den Karabağ'a kadar devam eden bir gezi sonucunda dönüşte Trabzon'a uğrayan bu misyonerler Trabzon'da 150 öğrencisi bulunan bir Ermeni erkek okulunu ziyaret etmişlerdi.⁵³ 1835 yılında Trabzon'da bir istasyon kuran Amerikan destekli Protestan misyonerlerin vasıtasıyla devam eden yıllarda, mesela 1850'de, burada bir okulun faaliyet içerisinde olduğu görülmektedir. 1846 yılında bir Protestan kilisesinin de açılması aynı faaliyetlerin devamı niteliğindedir. Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde 1848'de Anadolu'ya gelen bir grup Venedikli Mihitarist Katolik Trabzon'da da bir okul açmışlardı. 1852 yılında Katolik Fransız rahibeler 60 kız öğrencinin okuyabileceği bir okul kurmuşlardı.⁵⁴

1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlere Müslüman okullarına girme hakkı yanında kendi okullarını açma hakkı verilmişti. Islahat Fermanından sonra azınlıkların yanı sıra yabancıların da okul açma faaliyetleri hızlanmıştı.⁵⁵ Bu bağlamda Protestanlar 1865 yılında Trabzon'da İskenderpaşa Mahallesi'nde kız ve erkek çocuklar için yedi sınıftan oluşan bir okul tesis etmişlerdi.⁵⁶ Devam eden yıllarda Trabzon'da Ortodoks, Katolik ve Protestanların okullaşma faaliyetleri giderek artmıştır. Eyalet/Vilâyet merkezi olan Trabzon şehir merkezinde durum bu iken Trabzon'a bağlı kaza ve nahiyelerde Gayrimüslimlerin okullaşma faaliyetleri hakkında, en azından XIX. yüzyıl öncesi için bilgi bulunmamaktadır. Ancak Trabzon merkezindeki Rum cemaat örneğinde olduğu gibi mevcut kiliseler ve manastırlar gölgesinde temel eğitimin verildiğini söylemek yanlış olmaz. XIX. yüzyılda ise, Akçaabat örneğinde örnekleri görüldüğü gibi Rum ve Ermeni vatandaşlar kasaba ve köylerde kilise ve mektep inşa ederek ibadet ve eğitim-öğretim ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Yüksek öğrenim almak isteyenler, imparatorluğun son dönemleri hariç, İstanbul veya yurt dışına gitmek zorunda idiler. Yurt dışında İtalya (bilhassa Padova) Rum azınlıklarının hukuk ve tıp gibi yüksek öğrenim almak için en

çok tercih ettikleri yerdiler.⁵⁷

Islahat Fermanını müteakip 1857'de Maârif-i Umûmiyye Nezâreti kurulmuş ve böylelikle Osmanlı Devleti'nde fiilen bir eğitim-öğretim teşkilâtlanmasına gidilmiştir. Buna bağlı olarak 1861'de milli eğitim teşkilâtının esasları belirlenmiştir. 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi ise Osmanlı Devleti'ndeki eğitim-öğretim faaliyetlerine çekidüzen veren ilk önemli düzenleme olmasıyla önem taşımaktadır. Bu Nizamnâme ile daha önce faaliyete başlamış olan/var olan azınlık ve yabancı okullar devlet denetimine alınarak yasallaşma imkânı bulmuşlardır. Nizamnâmeye göre, her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak, Müslüman-Hıristiyan karışık bulunan yerlerde ise her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır. 500 haneli kasabalarda rüştiye okulları (ortaokullar) açılacaktır. Bunları bitirenler 1000 haneden fazla nüfusa sahip kazalarda açılacak idadilerde birlikte (karışık) okuyabilecek; Vilâyet merkezlerindeki Sultanî mekteplerine devam edebileceklerdi.⁵⁸ Böylece okullar dinî ve etnik gruplar için yeniden düzenlenmiş ve hukukî yapılanma fırsatı bulmuşlardı. Bu durum iktisaden güçlü olan Gayrimüslimlerin okullaşmada yeni ve hızlı bir yapılanmaya gitmelerine imkân vermiştir. Zira bu okullar etnik bilincin oluşmasına katkı sağladıklarından devletin bölünme ve çökme sürecini hızlandırmışlardır.⁵⁹

XIX. yüzyılda Akçaabat kazasında yer alan okulların sayıları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Devletin verilerine göre, meselâ 1902'de merkezde 6, kaza genelinde ise toplam (merkez ile birlikte) 94 Müslüman okulu yer almakta iken, aynı tarihte Gayrimüslimlere ait merkezde 2, kaza genelinde ise 22 okul yer almaktaydı. Bu durum nüfusa göre okullaşma oranında nispeten dengeli bir dağılımın var olduğunu göstermektedir. Ancak bir gerçeği belirtmek gerekir ki, Gayrimüslimlerin okullaşması örneğinde görüleceği gibi izin alarak kurulan okulların sayısı birkaç tane iken, bunların büyük bir kısmı ise izinsiz faaliyet göstermekteydiler. Bu durumda, 1902 yılında Gayrimüslimlerin Pulathâne Mahallesi'nde yeni bir mektep açma süreci şu şekilde ger-

⁵³ Gülbadi Alan, "Amerikan Board Misyonerlerinin Trabzon ve Çevresinde Yürüttükleri Faaliyetler Çerçevesinde Eğitim Alanındaki Çalışmalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2010, s.149, 161.

⁵⁴ Özgür Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, 21, 2007, s.200.

⁵⁵ 1859'da Harput Amerikan Koleji, 1863'te Robert Koleji, 1871'de İstanbul Amerikan Kız Koleji, 1863'te Merzifon Amerikan Koleji, 1864'de Kadıköy Saint Joseph Fransız Koleji bu minvalde kurulan okullardandır.

⁵⁶ Yılmaz, "Trabzon Ermenileri", s.204.

⁵⁷ *Tournefort Seyahatnâmesi*, s.67, 141.

⁵⁸ Öğretim süresi: Sıbyan okulları 4, rüştiyeler 4, idadiler 3 ve sultaniler ise 6 yıl idi bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.163 ve İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Konya 2005, s.23-107. Ayrıca bkz. Necati Cumalıoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları", <http://edergi.manas.edu.kg/index.php/sbd/article/viewFile/492/445> (01.05.2013).

⁵⁹ "Örneğin Tüccarzâde İbrahim Hilmi Bey, Balkan Savaşlarının hemen akabinde yayınladığı eserde yenilginin tek suçlusu olarak Maarif-i Umumiye Nezareti'ni ve eğitime önem vermeyenleri görmektedir. Bkz. Tural, *a.g.m.*, s. 178.

çekleşmiştir:

Kazaya bağlı Pulathâne Mahallesi'nde⁶⁰ sâkin olan Rum cemaatin erkek çocuklarına ait mektebin dar ve harap durumda olmasından dolayı kiliseye ait arsa üzerindeki mevcut mektebin yıkılarak yeni bir mektebin inşa edilmesine ruhsat verilmesi hakkında Rum Patrikliğinden devlet merkezine talepte bulunulmuştur. Görüldüğü gibi var olan mektebin "dar olması" yeni inşaata gerekçe olarak gösterilmektedir. Bu durum aslında bölge genelindeki sahil yerleşimlerinde olduğu gibi mahallede artan bir Gayrimüslim nüfusun varlığına işarettir. İlgili talep üzerine gerçekleşen tahkikat neticesinde Trabzon Vilâyeti'nden konu hakkında gelen yazılar Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin 31 Temmuz 1902 tarihli tezkiresi ve Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nden Şeyhülislâmlık makamına yazılan müzekkire üzerine verilen cevabı içeren 11 Nisan 1904 tarihli tezkire görüşülme üzere Şeyhülislâmlık makamından Şûrâ-yı Devlet'e takdim edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in Mülkiye Dâiresi'nde 29 Mayıs 1904 tarihinde gerçekleşen toplantıda ilgili evrak okunarak müzâkere edilmiştir. Müzâkere tutanaklarında yer alan bilgilere göre (bkz. Ek II) mektep, Pulathâne Mahallesi'ndeki kiliseye⁶¹ ait olup Gülbahar Sultan Hazretleri Vakfından bir arsa üzerine⁶² uzun kısmı 14, genişliği 11 ve yüksekliği 10 metre cesâmetinde olmak üzere kârgir (:taş) olarak inşa edilmek istenmektedir (bkz. Belge II). Masrafı olan 350 altın kilise sandığı tarafından karşılanacaktır. *Var olan eski mektebin ruhsatı bulunmamaktadır.* Mahallede 100 hanede erkek ve kadın 530 Rum (bir hanede 5.3 kişi) nüfus mevcut olduğundan mektebin inşasında yasal bir engel bulunmamaktadır. Vakıf olan arsa için yıllık 20 kuruş kira bedeli (mukataa-i zemin)⁶³ takdir olunmuştur. Şeyhülislâmlık makamı, Gülbahar Hatun Vakfı hukukuna aykırı iş yapmamak şartı ile (hukûk-ı vakfın muhâfazasına i'tinâ olunmak üzere) inşaata mü-

⁶⁰ İlgili dosyadaki belgelerde Pulathâne için bazen mahalle, bazen karye (:köy) yazımları kullanılmıştır.

⁶¹ Aya Gorigor Kilisesi. Kilise hakkında "e" başlığı altındaki bilgilere bakılabilir.

⁶² 1850'de Pulathane mahallesinde Papaz oğlu Liya, Keşiş oğlu Nikoli, Tonyalı Yani, Keşiş Panayot, Lefkâlı Hanas, Santalı Konstantin gibi kimseler yaşamaktadır. Ayrıca burada Kilise vakfının arazisi (mahalledeki Aya Gorigor kilisesi), Yomra Manastırı, Hızirellez Manastırı ve İmreyani Manastırı ile Kızlar Manastırı vakıflarının arazileri bulunmaktadır (bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfıkebir*, s.17). Mektep ve kilisenin bu araziler üzerine kurulmayıp Gülbahar Hatun Vakfı arazisi üzerine kurulması tuhaftır. Gülbahar Hatun Vakfı arazisinin kazaya ve mahalleye hâkim bir yükseltideki kıran üzerinde yer alması bu durumda etkili olmalıdır.

⁶³ Mülkiyeti devlete veya vakıflara ait yerlerin özel şahıs veya kurumlara kiralanmasına ve ödenen kira bedeline "mukataa-i zemin", "icare-i zemin" adı verilmektedir.

saade etmiştir. Neticede köyde bulunan mektebin "harâb ve mevcûd şâkirdânı isti'âba gayr-ı kâfi olmasından nâşî müceddeden bir mektebin inşâsına ihtiyâç bulunduğu ve hâlen ve mevku'an bir mahzûru olmadığı anlaşılmış olmağla Ma'ârif-i Umûmiyye Nizâmnamesinin yüz yirmi tokuzuncu maddesi ahkâmına ri'âyet ve vakf 'arsa için senevî yirmi gurus mukâta'a-i zemîn takdîr olunmak üzere mezkûr mektebin inşâsı husûsuna bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî" alınmasının uygun olduğu müzakere edilmiş/kararı verilmiş ve durum Sadâret'e havâle edilmiştir.

Sadâret, Şûrâ-yı Devlet'in mazbatasına onay vermeden evvel Maârif ve Dâhiliyye Nezâretleriyle ayrı ayrı yazışarak konu hakkında bilgi istemiştir. Bu bağlamda Şûrâ-yı Devlet'in inşaata onay veren mazbatası ve ilgili diğer evrak Maârif-i Umûmiyye Nâzır'nın düşünceleri içeren 6 Haziran 1904 tarihli tezkire ile Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliğine havale edilmiştir. Müfettişlik, "mektep inşa edilmek istenen arsanın ne suretle kiliseye ait bir arsa hâline gelmiş olduğu hakkında" kendilerine ulaşan tutanaklarda yeterli açıklama olmadığını ifade ederek durumun araştırılması gerektiğine kanaat getirmiş ve evrakı iâde etmiştir. Durum, Maârif Nâzır tarafından imzalı 25 Haziran 1904 tarihli tezkire ile Sadâret'in Dîvân-ı Hümâyûn kısmına bildirilmiştir. Benzer şekilde Dâhiliyye Nezâreti de kendilerine Sadâret'ten ulaşan 2 Temmuz 1905 tarihli tezkireye Trabzon Vilâyeti İdâre Meclisi ile yaptıkları yazışma neticesinde kendilerine ulaşan 11 Mart 1905 tarihli mazbatada yer alan bilgilere göre 10 Nisan 1905 tarihli tezkire ile cevap vermişlerdir. Bu durumda, Trabzon Vilâyeti'nden konu ile ilgili olarak İstanbul'a, İçişleri Bakanlığı'na, gönderilen mazbatadaki bilgilerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Mazbataya göre:

Dâhiliyye Nezâreti'nden Trabzon'a gönderilen 9 Temmuz 1904 tarihli bir tezkire ile konu hakkında bilgi istenmiştir. Trabzon Vilâyeti İdâre Meclisi durum karşısında Akçaabat'tan bilgi istemiştir. Akçaabat Kazası İdâre Meclisi'nden Trabzon'a ulaşan 20 Şubat 1905 tarihli mazbatada yer alan bilgiler ile Dâhiliyye Nezâreti'ne cevap verilmiştir. Bu mazbataya göre, mektep inşa edilmek istenen mahal 89 senesi (1889?) yoklamasında hakk-ı karârdan⁶⁴ kilise mütevellisi Banika veya Panika adına 50 kuruş kıymetindeki vakıf araziye (arazi-i mevkufe) ait bir dönüm tarla olarak mukayyedir (:kayıtlıdır). Tarla ziraata elverişli olmayan arsa hükmünde olup üzerinde bina bulunmamakta ve civarında da İslâm hanesi (evi/binası) yer almamaktadır (bkz. Ek IIa).

⁶⁴ Hakk-ı karâr: on yıl boyunca sorunsuz olarak kullanılan bir arazi üzerinde kazanılan mülkiyet hakkı.

Yapılan tahkikat ile elde edilen tüm bu bilgi ve belgelere göre Sadâret, Ma'ârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesinin yüz yirmi dokuzuncu maddesi ahkâmına ri'âyet olunmak üzere⁶⁵ ruhsat-ı hâvi emr-i âlî isdârı husûsunun Dîvân-ı Hümâyûnî Kalemîne havâlesine karar vermiştir. Neticede, Sadâret irâdesi alınmak üzere durumu 18 Nisan 1905 tarihli arz tezkiresi ile padişahın onayına sunmuş ve tezkire 25 Mayıs 1905 tarihinde onaylanarak irâde çıkmıştır (bkz. Ek IIb). Böylece mektep inşaatına izin (irâde-i seniyye) çıkarma/alma süreci tamamlanmış,⁶⁶ irâdenin çıkmış olduğu Trabzon Valisi Reşad Beye bildirilmiştir.⁶⁷ Bu mektep, adı geçen mahallenin dinî merkezi konumunda bulunan, içerisinde Aya Gorigor adındaki bir kilise ile bir de mezarlığın yer aldığı alanda (Gramba'da) kurulmuştur⁶⁸. Mektep günümüzde ilkokul olarak kullanılmaktadır.⁶⁹

c-Üstürkiya Köyünde Yeni Kilise İnşaatı (Eylül 1909-Ağustos 1910)

Köydeki Rum kilisesinin genişletilerek yeniden inşa edilmesine ruhsat verilmesi hakkında Adliyye ve Mezâhib Nezâreti'nden görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e havale buyurulan 2 Eylül 1909 tarihli tezkire neredeyse bir yıl sonra, 28 Temmuz 1910 tarihinde, Şûrâ-yı Devlet'in Mülkiye Dâiresi'nde okunarak görüşülmüştür. Görüşülen tutanaklarına göre (bkz. Ek III);

Köyde, ne zaman inşa edildiği belli olmayan, ruhsat alınmaksızın inşa edilmiş bir kilise bulunmaktadır. Ancak bu kilise zayıf (:dar, sıkışık) olmasından dolayı ihtiyaca karşılık vermemekte olduğundan yıkılarak yeni bir kilise inşa edilmek istenmektedir. Devlete ait eski arsa üzerinde inşa edilecek kilisenin uzun kısmı 15, genişliği 11 ve yüksekliği 13 metre olmak üzere kârgir olacaktır. Neticede kilise inşaatında mahzur olmadığı, ancak arsasına yıllık 15 kuruş zemin vergisi konulması gerektiği belirtilerek bahsi geçen kilisenin inşa edilmesine ruhsat verilmesi için emr-i âlî çıkarılması müzakere edilmiş/uygun görülmuş ve iki resim (plan) ile birlikte ilgili evrak Sadâret'e havale edilmiştir. Sadâret'in Meclis-i Vükelâ Kalemî'nde Şûrâ-yı Devlet'in mazbatasını özetlenerek Sadrazam'ın telhisi hazırlanmış; hazırlanan telhis Sadrazam tarafından 31 Temmuz 1910 tari-

hinde imzalandıktan sonra Padişah onayı alınmak üzere Mabeyne sunulmuştur. Sadrazamın telhisi (arz tezkiresi) üzerine Padişah adına Mabeyn Ser-kâtibi 1 Ağustos 1910 tarihinde olumlu cevabını yazarak imzalamış ve böylece İrade-i Seniyye ortaya çıkmıştır⁷⁰. Kilisenin inşa edileceği alan uzun kısmı 32 metre ve kısa kısmı 27 metre olan dikdörtgenimsi bir alan olup etrafı duvarla çevrilidir. Bu duvarların uzun kısmının bir tarafında Topaloğlu kerimesi (kızı) Sofya'nın tarlası, diğer tarafında ise Küçükoğlu İstavri'nin mülk-i menzili; duvarın kısa tarafında ise Küçükoğlu Yani'nin tarlası yer almaktaydı.

d-Mersin Köyünde Yeni Kilise İnşaatı (Ekim 1911-Kasım 1912)

1850 yılında Mersin köyünde öşür vergisi tahsil edilen toplam 101 erkek bulunmaktadır⁷¹. Her bir erkek bir hane reisi olarak kabul edildiği takdirde köyde 101 hanenin varlığı söz konusu olmaktadır. Bu 101 erkeğin 34'ü (%33.6'sı) Gayrimüslim; 67'si (%66.3'ü) ise Müslim'dir. Aşağıda bahsi geçen arşiv belgesinde Mersin köyünde 87 hanede 432 Rum nüfusun sâkin olduğu kayıtlıdır. Dolayısıyla bir hanede 4.9 kişinin yaşadığı ortaya çıkar ki, bu durum Osmanlı nüfus hesaplamalarında esas alınan rakam ile uyusmaktadır. Bu durumda 1850 yılında aynı köyde kayda giren 34 hane ile birlikte toplam (34x5=) 166.6 Rum kişinin varlığı söz konusu olmaktadır. Neticede 1850'de köyde (kadın ve erkek) 166.6 Rum varken 1912'de bu sayı 87 hanede (kadın ve erkek) 432 kişi olmuştur. Dolayısıyla geçen 62 yılda köyün Rum nüfusunda neredeyse iki buçuk (2.59) kat artış yaşanmış görünmektedir. Aynı artış (2.59) esas alındığında köyde 1912'de 173.5 hanede (kadın ve erkek) 850.2 Müslüman kişi yaşıyor olması beklenir. Bu durumda 1912'de köyün toplam tahmini nüfusu 1282.2 kişi olmalıdır.

Akçaabat kazasına bağlı Mersin köyünde kilise inşa edilmesine ruhsat (:izin/müsaade) verilmesi ile ilgili olarak Rum Patrikliğinden gelen yazı ve bu talebe istinaden gerçekleştirilen tahkikat ile ilgili olarak Trabzon Vilâyeti'nden gönderilen yazılar Adliyye ve Mezâhib Nezâreti'nin 3 Ekim 1911 tarihli tezkiresi ile Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir. Bir yılı aşkın bir süre bekleyen yazılar ancak 9 Kasım 1912'de Şûrâ-yı Devlet'in Mülkiye ve Maârif Dâiresi'nde gündeme alınabilmiştir⁷². Burada okunarak müzakere edilen ilgili yazıların içeriği meâlen şu şekildedir (bkz. Ek IV):

⁶⁵ Nizamnâmenin 129 ve 130. maddeleri Müslüman olsun veya olmasın Osmanlı tebaasının ve yabancıların özel okul açmaları ile ilgilidir bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.173.

⁶⁶ İlgili evrakı haiz dosya hakkında bkz. BOA. İ. AZN. 96/1323-Ra-20.

⁶⁷ 27 Mayıs 1905 tarihli kayıt için bkz. BOA 4 Numaralı Kilise Defteri, s.306.

⁶⁸ Ayrıntısı için "e" başlığı altındaki bilgilere bakılabilir.

⁶⁹ Binanın kuzeyinde yer alan kitabede okul inşaatının tamamlanış tarihi yer almaktadır, "1907".

⁷⁰ Yazışmalar ile ilgili dosya için bkz. BOA. İrade Adliyye ve Mezâhib (İ. AZN) 96/1328-B-24. İrâdenin çıkmış olduğu Trabzon Valisi Mustafa Beye ve Trabzon Naibi Sun'ullah Efendiye bildirilmiştir bkz. BOA. 5 Numaralı Kilise Defteri, s.182.

⁷¹ Topal, a.g.e., s.57.

⁷² Bu gecikmenin yaşanmasında 1911 Trablusgarp savaşı ile 1912-13 Balkan savaşlarının etkisi olmalıdır.

Devletin kayıtlarında Mersin köyünde daha önce kilise ve mektep inşa edilmesiyle ilgili olarak mahallinden gelen her hangi bir talep ve bu talebe dayalı olarak verilen izne rast gelinmemesine rağmen köyde vaktiyle bir mektep inşa edilmiş ve daha sonra bu mektep izinsiz olarak (bilâ-ruhsat) kiliseye çevrilmiştir. Ancak bu bina harap durumdadır. Harap kilisenin arsası ise üç bin kuruş kıymete sahip olup Hatuniye Gülbahar Sultan Vakfına aittir. Bu arsa üzerindeki eski kilise yıkılarak aynı arsa üzerine uzun kısmı 10 metre 92 cm, genişliği 9 metre 70 cm ve yüksekliği 6 metre 50 cm olan; şark (:doğu) tarafında ise 2.5 metre mukavves (:kavisli, kemerli) çıkması bulunan ve bir kapı ile on pencereden oluşan, üzerinde üç metre yüksekliğinde bir de çan kulesi bulunan kârgir yeni bir kilise inşa edilmek istenmektedir. İnşaatın masrafı olan 200 Osmanlı altını kilise sandığı ve kilise vakfı akaratından (:gelirlerinden) karşılanacaktır. Köyde 87 hanede 432 Rum nüfus sâkin olduğundan kilise inşasında yasal olarak mahzur bulunmamaktadır. Üzerinde bina yapılacak arsaya Gülbahar Hatun Vakfı adına kıymetinin binde onu oranında⁷³ yıllık zemin kirası (:icare-i zemin) konulmak ve bahsi geçen ölçülere mutabık kalınmak şartıyla kilise ve çan kulesinin inşası müzâkere edilmiş/kararlaştırılmış; ruhsat almak amacıyla⁷⁴ durum Şûrâ-yı Devlet'ten Sadâret'e havâle edilmiştir. Sadâret'e havâle edilen mazbata onay alınmak üzere Şûrâ-yı Devlet'te alınan karara mutabık kalınarak Sadrazamın başkanı olduğu Meclis-i Vükelâ ve Ma'rûzât Kalemi vasıtasıyla özetlenerek İrâde-i Seniyyesi hazırlanmış ve imzaya sunulmuştur. Padişah Mehmed Reşad, Sadrazam Kâmil ve ilgili bakanların imzalarıyla mümzâ (:imzalı) İrâde-i Seniyye 18 Kasım 1912 tarihini taşımaktadır. Böylece Mersin köyünde yeni bir kilise inşa edilmesine onay verilmiştir (bkz. Ek IVa)⁷⁵. Durum aynı tarihli başka bir yazı ile Trabzon Valisi Mehmed Ali (Aynî) Bey'e bildirilmiştir.⁷⁶

Mersin köyünde gerçekleştirdiğimiz saha araştırmasından ve aynı köyden 1934 doğumlu Sami Saraç ve arkadaşlarının yanı sıra yine bu köy menseli Araştırmacı Yazar Zehra Topal'dan 29.04.2013 tarihinde konu hakkında edindiğimiz bilgiler dikkate değerdir. Köyde: Köyün kuzeyinde yani sahilde Yalı Mahallesi; sahilden yüz veya yüz elli metre yukarıda Orta Mahalle, Orta Mahalle'nin paralelinde ve doğu-

⁷³ 3000 kuruşun binde onu=30 kuruş.

⁷⁴ "ruhsatı hâvî emr-i âlî isdânı husûsuna bi'l-istizân müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şâyân buyurulduğu takdirde ifâ-yı muktezâsının Divân-ı Hümâyûna havâlesi ve Adliye ve Mezâhib ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretlerine ma'lûmât itâsı bi't-tezekkür".

⁷⁵ İlgili yazışmaların yer aldığı dosya için bakınız BOA. İ. AZN, Dosya Nr 108/1330 Z 8/8.

⁷⁶ BOA, 6 Numaralı Kilise Defteri, Sayfa 112, numara 2220.

sunda Gavur Mahallesi, Orta Mahalle'nin üst kesiminde yani güney batı kesiminde ise Poyrazın kıranı denilen mevki ve bu mevkiin üstünde Geçit veya Zuvara adıyla bir Çepni Mahallesi yer almaktadır. Çepni Mahallesi'nde maşatlık adında bir mezarlık bulunmaktadır. Zamanla mahalleye Türklerin yerleşmesiyle birlikte bu maşatlığa Türklerin de ölülerini defnettikleri bilinmektedir. Orta Mahalle ve Poyrazın kıranında Müslim ve Müslim olmayanlar karışık yaşarlardı. Yalı Mahallesi zamanla buraya Müslümanların gelmesiyle oluşmuş bir mahalledir. Bu bağlamda 1835'te Akçakale'den Yoroş tarafına doğru karadan seyahat eden Hamilton, Mersin civarında, sahilde sadece bir ev bulunduğundan bahsetmektedir.⁷⁷ Gâvur Mahallesi ise zamanında bütünüyle Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla burası eski zamanlarda köyün esas merkezi olmalıdır.

Bahsi geçen kilise Mersin köyünde Orta Mahalle'de yer almaktadır. Burası hâlen köylüler tarafından "kilise kıranı" olarak adlandırılmaktadır. Mahallede zamanında Müslim ve Gayrimüslimler karışık olarak yaşarlardı. 1950'lere kadar kilise kubbesiyle birlikte ayakta idi. 1955'lerde ise sadece yan duvarları ayakta kalmıştır. 1940'lardaki durumu gayet iyiydi. İç duvarları boyalıydı. Avizesi dahi yerinde olup zamanın çocukları parıltılı olmaları nedeniyle bu avizeden parçalar alarak götürürlerdi. Bu son ifadeler kilisenin tamir gördüğünü göstermekte olup kullanılan arşiv belgeleriyle uyusmaktadır. Günümüzde kiliseden geriye kalan her hangi bir işaret yoktur. Kilise yerinde bir baz (iletişim) istasyonu yer almakta olup etrafı demir çitle çevrilidir. İstasyon yeri kazılırken buradan bolca insan kemiği çıkmıştır. Çünkü kilise çevresi aynı zamanda Rum mezarlığıdır. Mezar kalıntılarının 1950'lere kadar görülebildiği ifade edilmektedir. Hem kilise ve hem de mezarlığı içeren genişçe alanı ise köylüler "vakuf" yani vakıf olarak adlandırmaktadırlar. Bu vakıf alanı Cumhuriyet devrinde ilkokul yapılmak üzere köylüler tarafından Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Şu anda ilkokul binası terk edilmiş olup bir kısmı kahvehâne olarak faaliyet göstermektedir. İlkokulun doğu kısmında bahsi geçen kilise ve mezarlık yer almakta iken batı kısmında ise Müslüman mezarlığı yer almaktadır. Bu yerleşme tipi köydeki Müslim-Gayrimüslim iskân sahalarının yansımasıdır aynı zamanda. Bahsi geçen vakıf alanı köyün en düz yerlerinden biridir. Kilise kısmen denize ve kısmen de köyün doğusunda yer alan "Gâvur Mahallesi" denilen mahalleye bakmaktadır.

Sami Saraç, Gâvur Mahallesi'nde, mahalle içinde ayrıca bir mektep inşa edildiğini babasından dinlemiştir. Buna göre, Gâvur Mahallesi'nde mek-

⁷⁷ Hamilton, *Asia Minor*, p.249.

tep (:sıbyan mektebi) yapılır iken inşaat malzemesi sahildeki Yalı Mahallesi'ne getirilmişti. Rum ahali sahildeki Yalı Mahallesi'nden Gâvur Mahallesi'ne doğru tek sıra hâlinde sıralanarak malzemeyi yokuş yukarı doğru taşımış ve bu mektebi inşa etmişlerdir. Bu mektebin yanında bir de kilise olduğu ifade edilmektedir. Kilise ve mektebin temelindeki taşlar son yıllara kadar görülebilir durumdaydı. Bu kilise çevresinde bir mezarlık bulunmamaktadır. Bu durumda Mersin köyünde iki kilisenin varlığı söz konusudur. Bu kiliselerden ilkin hangisinin inşa edilmiş olduğunu veya hangisinin en eski kilise olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak "Gayrimüslimlerin kiliselerini köy içerisinde değil de aksine kıran veya tepe üzerlerinde inşa etme geleneğine sahip oldukları" tecrübî bilgiden yola çıkılacak olunur ise ilk kilisenin bahsedilen vakıf alanı içerisinde inşa edilen olduğunu söylemek icâb eder. Ayrıca, bu alanda bir Rum mezarlığının bulunması buranın köydeki esas dinî merkez olduğuna diğer bir kanıt olarak görülebilir. Orta Mahalle denilen bu mahallenin en üst kısmına "Oğuz" denmektedir. Burası Çepnilerin köye geliş yolu üzerinde olan köyün en üst ve en güney mevkiidir. Müslüman ahâli köye, köyün batı ve güney taraflarından gelerek yerleşmişlerdi.⁷⁸ Müslümanlar zamanla güneye doğru genişleyerek Orta Mahalle'de yerleşmeye başlamışlar; şu anki köyün doğu ile kuzeydoğu kısımlarında yaşayan Gayrimüslimlerin köyden ayrılmasıyla birlikte Müslümanlar köyün doğu kısımlarına yerleşme imkânı bulmuşlardır.

e-Pulathâne Mahallesi'ndeki Aya Gorigor Kilisesi, Kalyera Köyünde Panaiye Kilisesi ve Bu Köye Bir Saat Mesafedeki Aya Gorigori Kilisesi ile Aynı Arsa Üzerindeki Mektep, Frankolli Köyündeki Kilise, Serasor Köyündeki Kilise, Akçaabat Merkezinde Galinos Mahallesi'ndeki (Orta Mahalle'deki) Kilise ve Bunlara Dair İnşaat Faaliyetleri (Mayıs-Ağustos 1913)

Bu dosyada yer alan evrak genelde Akçaabat'ın muhtelif mahallerinde muhtelif tarihlerde (daha önceleri) inşa edilmiş olan kiliselere Padişah izninin alınarak böylece bunlara resmî hüviyet kazandırılmak istenmesine dönük talepleri içermektedir. Konu ile ilgili olarak mahallinden devlet merkezi İstanbul'a gönderilen belgeler Osmanlı Arşivinden tespit edi-

⁷⁸ Köye ilk Müslüman'ın 1650'lerde geldiği, bir gece vakti elindeki bir meşale ile köyün batı kesiminden giriş yaparak şu anki Orta mahalleye, vakıf arazisi olarak bahsi geçen alana kadar çıktığı, buradan karşıdaki Gavur mahallesine doğru baktığında bir ışık gördüğü, yardımcısını bu ışık yanan eve göndererek kim olduğunu sordurduğu, Hıristiyan olan bu kimse ile köyü aralarında bölüşerek birlikte yaşamaya başladıkları ifade edilmektedir.

lememekle birlikte, ilgili taleplerin Şûrâ-yı Devlet'te (:Mecliste) görüşülmesi ile ilgili tutanaklarda bu belgelerin başkente gönderilmiş olduğu kayıtlıdır.

İlgili inşaatlar hakkında mahallinden ve Rum Patrikliğinden gelen talepler ile bu taleplerin incelenmesi, tahkiki için Trabzon Vilâyetiyle yapılan yazışmalar ve neticeleri Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından görüşülmek üzere 13 Mayıs 1913 tarihli tezkireyle Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in Mülkiye ve Maârif Dâiresi'nde görüşülerek yasalara uygun bulunan ve onay alınmak üzere Sadârete gönderilmesine karar verilen inşaatlar şu şekildedir (bkz. Ek V):

e1-Kasabada, Pulathâne'de 178 hanede 843 Rum nüfus (bir hanede 4.7 kişi) sâkindir. Kazanın merkezi olan Pulathâne kasabasında yer alan vakıf arsa (:arazi-i mevkufe)⁷⁹ üzerinde tahminen yüz sene önce (:1813) inşa edilmiş ve uzun kısmı 17, genişliği 10 metre 30 cm ve yüksekliği 10 metre ölçülerinde olan; iki kapısı ve altı penceresi bulunan kârgir (taş) yapı Aya Gorigor (:Saint Gregory) kilisesi⁸⁰ ile etrafı duvarla çevrili uzunluğu 40, genişliği 30 metre olan ve içerisinde bir de mezarlık⁸¹ bulunan bir arsa üzerinde inşa edilmiş olan ikişer buçuk metre uzunluk ve genişliği ile sekiz metre yüksekliğinde dört direk üzerine kurulu bir çan kulesinin ruhsata bağlanması (:ruhsat-ı resmîyeye rabtı) istenmektedir. Verilen ölçülere göre, Gramba'daki bu kilise fizikî açıdan Akçaabat merkezindeki en büyük kilise binasıdır. Bunun sebebi bu kilisenin yakın dönemde, XIX. yüzyılda; Orta Mahalle'de yer alan esas kilisenin (St.

⁷⁹ Hatuniye Vakfının arazisi.

⁸⁰ Aziz Grigorios veya Gregorios 324 yılında Kapadokya'nın Nazianzo köyünde (bugünkü Sivrihisar) dünyaya gelen, Ortodoks inancının temellerini atan Kapadokyalı üç kilise babasından biridir. Filistin, İskenderiye ve Atina'da eğitim gördükten sonra Kapadokya'ya dönmüştür. İstanbul'da piskoposluk görevine getirilmiştir. Bkz. Serkan Sunay, *Aksaray Güzelyurt Manastır ve Kilise Binaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.13-16. Kilisenin ismini bu azizden alması muhtemeldir. Ancak kilisenin ismi ve tahmini yapılış tarihi Rumlar açısından üzüntü ile karşılanan bazı olayları hatırlatır cinstendir. Bilindiği gibi 1821 yılında Osmanlı Rumları bağımsız olmak amacıyla Mora'da ayaklanmışlardı. Ayaklanma, İtalyan ihtilalci Manzini'nin fikirleri ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Yunan Diasporasının fikri örgütlenmesiyle ortaya çıkmış olmakla birlikte Osmanlı Devleti, zamanın Rum Patriği olan V. Gregorios'un isyancılarla bağlantısı olduğu yönünde kanaate vardığından Gregorios Patrikhanenin önünde idam edilmişti. Gregorios 1797-1798; 1806-1808 ve 1818-1821 yılları arasında üç farklı zamanda Patriklik görevinde bulunmuştu. Akçaabat'taki Rum vatandaşların bu kiliseyi adı geçen Patriğin anısına inşa ettikleri düşünülebilir. Zira kilisenin inşa tarihi ve ismi idam edilen patriğin isim ve görev zamanıyla birebir uyumaktadır.

⁸¹ Rum mezarlığı.

Michael Kilisesinin) ise bu kiliseden neredeyse 700 yıl önce inşa edilmesi nedeniyledir. Oysa bu kilise kasabanın ana kilisesidir.

Pulathâne Mahallesi'nde yaptığımız saha araştırmasında bu kilise ile mezarlıktan günümüze ulaşan her hangi bir kalıntı tespit edilememiştir. Ancak aynı kiliseye bağlı olarak inşa edilen mektep günümüzde ilkokul olarak faaliyet göstermektedir (bkz. "b" başlığı). Mektebin kuzey tarafında yer alan kitabesinde bağlı olduğu kilise isminin "Ayıou Grigoriou" kayıtlı olması buradaki kilisenin varlığına dair tek işarettir. 1961'de bu alanda araştırma yapan Winfield kilisenin çökmüş/harap hâlini görmüştür.⁸² Konu ile ilgili olarak çocukluğu bu mahallede geçen 1946 doğumlu Ahmet Ziya Atasoy'dan 27.04.2013 tarihinde elde ettiğimiz bilgiler bahsi geçen arşiv belgesine katkı sağlayacak türdendir: "*Kilise 1939 Erzincan depreminde yıkılmıştır*⁸³. *Şu anda ayakta duran Rum okulunun (:23 Nisan İlkokulu) bahçesinde, önünde, kuzeyinde yer almaktaydı. Bu durumda mektep kilisenin arkasına, güneye düşmektedir. Kilisenin ve okulun doğu kısmında ise Rum Mezarlığı yer almaktaydı. Çocukken kilisenin harabeleri üzerinde oyun oynardık. Sütunları birbirine bağlayan kurşunları saçma yapımında kullanmak amacıyla sökmeye çalışırdık. Şiran veya Gümüşhâne taraflarından çalışmaya gelenler bu kilise harabelerinin üstüne branda çekerek altında barınırlardı. İlkokulun merdiveni ahşaptandı. Zemininde gri-beyaz renkte fayanslar yer almaktaydı*". 1930'lara ait Akçaabat fotoğraflarında kilise ve bahsi geçen ilkokul görülmektedir.⁸⁴ Bu fotoğraflara göre kilise Trabzon şehrine, kuzey doğuya bakacak şekilde Akçaabat'a hâkim bir kıran üzerine inşa edilmiş büyükçe bir yapıdır.

e2-42 hanede 209 Rum nüfusun (bir hanede 4.9 kişinin) sâkin olduğu Kalyara köyüne bir saat mesafede mülkiyeti devlete (arazi-i emiriyye'ye) ait olan 44 metre uzunluğunda ve 26 metre genişliğinde bir mahal üzerine 35 sene önce (:1878) uzunluğu 8, genişliği 4 metre 60 cm ve yüksekliği 2 metre 90 cm ölçülerinde olan bir kapı ve iki penceresi bulunan Aya Gorigori isimli kilise ile yine bu köy içerisin-

⁸² David Winfield-June Wainwright, "Some Byzantine Churches from the Pontus", *Anatolian Studies*, Vol. 12, 1962, p.131.

⁸³ Bu nedenle 1940 ve sonrasında çekilen Akçaabat fotoğraflarında görünmemektedir.

⁸⁴ Atilla Alp Bölükbaşı, *Anılarda Akçaabat*, İstanbul 2010, s.13, 25, 42, 57, 89. Bilhassa 25 ve 42. sayfalarda yer alan fotoğraflarda kilise ve önündeki çan kulesi açıkça görülmektedir. Zeki Sezgin'in 1930'larda çekmiş olduğu bu fotoğraflar olmasaydı Akçaabat'ta insan ve mekân ilişkisinin gelişim sürecini anlamak neredeyse imkânsız hâle gelecekti. Sayın Sezgin'i minnetle anmak gerekmektedir.

de elli sene önce (:1863) inşa edilmiş olan uzunluğu 10, genişliği 6 ve yüksekliği 4 metre 50 cm olan, bir kapı ve üç penceresi bulunan Panaiye kilisesinin ve bunun civarında uzunluğu 23 ve genişliği 22 metre olan içerisinde bir de mezarlık bulunan etrafı duvarla çevrili bir arsa üzerinde inşa edilmiş ikişer buçuk metre uzunluğu ve genişliği ile yedi metre yüksekliğinde dört direk üzerine oturtulmuş bir çan kulesinin ruhsata bağlanması istenmektedir. Ayrıca yine bu kilise arsası üzerinde inşa edilmiş 6 metre uzunluğu ve genişliği olan alt katı bodrum, bir kapı ve altı pencere ile üç odadan oluşan mektebin de ruhsata bağlanması istenmektedir.

e3-15 hanede 122 Rum nüfusun (bir hanede 8.1 kişinin) sâkin olduğu Frankolli köyünde⁸⁵ vakıf arazi (arazi-i mevkufe) üzerine uzunluğu 12, genişliği 7 metre 60 cm ve yüksekliği 8 metre cesametinde olan; bir kapı ve dokuz pencereden oluşan Metamorfosis adında (yeni) inşa edilen kilisenin ruhsata bağlanması istenmektedir.⁸⁶

e4-74 hanede 454 Rum nüfusun (bir hanede 6.1 kişinin) sâkin olduğu Serasor köyünde vakıf arazi üzerine yaklaşık yüz sene önce (:1813) inşa olunan uzun kısmı 12 metre 50 cm, genişliği 7 ve yüksekliği 5 metre olan; bir kapı ile üç pencereden oluşan kârgir (taştan) Aya Vasilos kilisesinin ve yakınında inşa edilmiş olan ikişer metre uzunluğu ve genişliği ile yedi metre yüksekliğindeki bir çan kulesinin ruhsata bağlanması istenmektedir.⁸⁷

e5-165 hanede 838 Rum nüfusun (bir hanede 5.0 kişinin) sâkin olduğu Galinos Mahallesi'nde (:Orta Mahalle'de)⁸⁸ vakıf arazi üzerinde bulunan

⁸⁵ Phragkoulanton/Frangulanda/Eski Franguli bkz. Bryer-Winfield, *Byzantine Monuments*, p.161.

⁸⁶ Köy, günümüzde Üstürkiya/Danca köyü civarında yer almaktadır. Köyde 1850'de 10 erkek kişiden öşür vergisi tahsil edilmiştir. Bu 10 kişinin 8'i Gayrimüslim (%80), 2'si ise Müslim'dir (%20). Yukarıdaki arşiv belgesine göre köyde 15 hanede (kadın ve erkek) 122 Rum nüfus yaşamaktadır. Yani hane sayısı 1850'ye göre 1.87 kat artmıştır. Ayrıca her bir hanede 8.1 kişi yaşamakta olduğu anlaşılır. Bu haliyle köydeki Rumlar oldukça doğurgan bir yapı arz etmektedirler. Aynı doğurganlık Müslüman nüfusa teşmil edildiği takdirde 1913 yılında köyde 3.75 hanede 30.3 Müslüman kişinin yaşadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda 1913'te köyde Müslim-Gayrimüslim yaklaşık 150 kişinin yaşadığı söylenebilir.

⁸⁷ Bu yerleşim Sera ve Asor köylerinden oluşmaktadır. Sera günümüzdeki Yıldızlı'ya, Asor ise Sera gölünün kuzeybatı kısmına karşılık gelmektedir. Bu kilise Sera gölünün batı kısmında yolun sağ tarafında (Asor'da) yer almakta olup 1959 yılına kadar görülebilmekteydi. Gölün çevresinde yer alan yerleşimin 100 metre aşağısında harap durumda başka bir kilise daha bulunmaktaydı, bkz. Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington D. C., 2007, p.164.

⁸⁸ Mahallede 1850'de 79 farklı araziden öşür vergisi tahsil

uzun kısmı 15, genişliği 6 metre 10 cm ve yüksekliği 10 metre ebadında; iki kapı ve yedi pencereden oluşan; tahminen 500 sene önce inşa olunan Aya Taksıyarhi (:Taxiarchai/Taksıarhis) adındaki kilisenin ibadet ihtiyacına yeterli gelmemesinden dolayı, "el-yevm ihtiyâca gayr-ı kâfi görülmesine mebnî" ile ride masrafları kilise sandığından karşılanmak üzere uzun kısmı 17, genişliği ve yüksekliği 12'şer metre cesâmetinde olmak üzere tevsi'an (:genişletilerek) inşasına müsaade edilmesi istenmektedir. Ayrıca bu kiliseden başka etrafı duvarla çevrili olan içerisinde bir de mezarlık bulunan 44 metre uzunluğu ve 23 metre genişliğindeki mahalde uzun ve geniş kısmı ikişer buçuk metre, yüksekliği de sekiz metre olan bir çan kulesi mevcut olduğundan, mevcut çan kulesinin de ruhsata bağlanması istenmektedir.

Divan-ı Hümayun tarafından yapılan araştırmalarda bahsi geçen binaların tesis ve inşaatları hakkında Padişah onayı/izni çıkmış olduğuna (:emr-i âli isdâr kılındığına) dair her hangi bir kayıt ve bilgiye rast gelinmediği belirtilmiş; bahsi geçen mabed ve diğer binaların varlıklarının tasdik edilmesinde sakınca bulunmadığı ifade edilmiştir. Neticede mevzuata aykırı olmamak üzere adı geçen binaların her biri için ayrı ayrı olmak üzere Padişah müsaadesinin (:müsâ'ade-i seniyye) alınması/çıkarılması hususu Şûrâ-yı Devlet'in 26 Temmuz 1913 tarihli toplantısı ile müzakere edilmiş/kararlaştırılmış ve durum beş adet resim (:plan) ile⁸⁹ birlikte Sadâret'e havale edilmiştir.

Sadâret'e havale edilen mazbata Meclis-i Vükelâ ve Ma'rûzât Kalemî tarafından özetlenerek İrade-i Seniyyesi hazırlandıktan sonra Sadrazam ile Vekiller Heyeti tarafından imzalanmış ve Padişahın onayı alınmak üzere imzaya sunulmuştur. Bahsi geçen altı adet kiliseden beşi ile bir mektebin mevcudiyetlerinin ruhsata bağlanması, "ruhsat-ı resmîyyeye rabt"; Aya Taksıyarhi kilisesinin ise genişletilerek yeniden inşa edilmesine izin verilmesi ile ilgili olan Şûrâ-yı Devlet'in almış olduğu karar özet hâlinde İrade-i Seniyyede aynen yer almaktadır. İlgili İrade-i Seniyye⁹⁰ 5 Ağustos 1913 tarihlidir.⁹¹ Çıkan

edilmiştir. Bunların neredeyse %50'si Gayrimüslimler veya dini vakıflar tarafından tasarruf edilmektedir. Meryemana Manastırının bahçeleri ile Matoş'un (?) bahçeleri bu mahallede yer almaktadır. Aynı mahallenin doğusunda yer alan Dürbinar mahallesinde ise Galyan (:Maçka'da) keşişinin bahçesi ve Sümela Manastırının büyük bir çiftliği yer almaktadır. Bkz. Topal, a.g.e., s.19, 21.

⁸⁹ İlgili dosyada sadece bir adet resim yer almaktadır.

⁹⁰ İl. Meşrutiyet'ten (1908) sonra İrade-i Seniyye, vekiller heyetinin almış olduğu kararların Padişah tarafından onaylanmasıyla oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen ilgili talepler İrade olarak çıkarken Sadrazam, Adliye ve Mezahib Nazırı (:Bakanı) ile Maliye ve Evkaf (:Vakıflar) Nazırlarının imzalarının üst kısmında devrin Padişahı Mehmed Reşad imzasıyla birlikte çıkmıştır.

⁹¹ İlgili yazışmaların yer aldığı dosya için bakınız BOA. İrade

İrade-i Seniyyede yer alan inşaat izinlerinin her biri için ayrı ayrı emr-i âli hazırlanarak durum Trabzon Valisi Sami Bey ve Trabzon Merkez Nâibi Mevlâna Ömer'e hitaben Trabzon'a bildirilmiştir.⁹²

Aya Taksıyarhi (:Saint Michael) kilisesi hakkında genişletme izni çıkmış olmasına rağmen bu genişletmenin gerçekleştirildiği şüphelidir. Zira ilgili kilise alanında yaptığımız incelemelerde şu anki kilise ölçülerinin genişletme öncesindeki boyutlarda olduğu görülmüştür. Meselâ, kilisenin genişliğinin 6 metre 10 santimden 12 metreye çıkarılması talep edilmiş iken, şu anki genişlik izin almadan önceki ölçü olan (yan duvarların kalınlıklarıyla birlikte) 6 metreye karşılık gelmektedir. Yine 1958 yılı yazında Trabzon'da üç ay kalarak araştırmalarda bulunan Mimar Ballance tarafından bu kilisede gerçekleştirilen incelemeler neticesinde çizimi yapılan planlardaki ölçüler bir genişletme faaliyetine işaret etmemekte olduğu gibi ilgili makalede kilisenin 1900'lerde tamir gördüğüne dair bir bilgi de yer almamaktadır.⁹³ İzin I. Dünya Savaşı arifesinde çıkmış olması ve devamında savaşın başlaması genişletme faaliyetine başlanamamasına veya kısmi bir tamiratın gerçekleşmesine yol açmış olabilir.

Galinos Mahalle'sindeki bu kilisenin tahminen 500 yıl önce inşâ edildiği mahallenden İstanbul'a gelen yazılarda belirtildiğine göre, bu kilise ve çevresi kasabadaki en eski yerleşim yeri olmalıdır. Araştırmacılar da bu yönde kanaat sergilemektedirler.⁹⁴ Kilisenin Ortaçağ'dan kalma olduğu kabul edilmektedir. Talbot Rice kilisenin 13 ya da 14. yüzyılda inşa edildiğini düşünmektedir.⁹⁵ 1835'te bu kiliseyi ziyaret eden Hamilton kilisenin 800 yıl önce inşa edildiğini belirtmektedir.⁹⁶ Bu durumda kilise günümüze göre yaklaşık 900 yıllık bir binadır. 1835'te kilisenin iç duvarlarında boyama resimler bulunmaktaydı. 1950'lerin sonunda ise bu resimler görülmemektedir. Yine 1950'lerin sonunda kilise zemininde pişmiş topraktan taş üzerine yeşil, beyaz ve siyah doğal taşlardan oluşan süslemeler bulunmaktaydı. Zemindeki bu süslemelerin kilisenin orijinal zeminin tam bir kopyası olduğu kabul edilmektedir. Günümüzde bu süslemelerden eser yoktur. Kilisenin kuzeyinde bulunan bir kapı üzerindeki 20 Mayıs 1846 tarihli kitabeye göre, kilise 1846'da restore edilmiş ve ge-

Adliye ve Mezahib (İ. AZN), Dosya Nr 113.

⁹² İlgili kayıtlar yine 5 Ağustos 1913 taffhli olup BOA'de yer alan 6 Numaralı Kilise Defteri'nin 141, 142 ve 143. sayfalarında yer almaktadırlar.

⁹³ Selina Ballance, "The Byzantine Churches of Trabzon", *Anatolian Studies*, Vol. 10, 1960, p.165.

⁹⁴ Winfield-Wainwright, "Some Byzantine Churches", p.131.

⁹⁵ Ballance, "The Byzantine Churches of Trabzon", p.164.

⁹⁶ Hamilton, *Asia Minor*, p.246-47.

nişletilmiştir.⁹⁷ 1877'de ise yağmalanmış olabileceği ifade edilmektedir⁹⁸. Bu durumun ortaya çıkmasında Ruslar ile devam etmekte olan 93 Harbi (1877/78) etkili olmalıdır. 1958'de ev olarak kullanılan kilise günümüzde boştur. Muhtelif araştırmalarda bu kilisenin ismi daha çok Archangel (Başmelek)'e isnat St. Michael (Mikail) Kilisesi olarak geçmekle birlikte, diğer bir ismi de ilgili Osmanlı arşiv belgesinde geçtiği hâliyle Aya Taksiyarhi Kilisesidir. Bahsi geçen arşiv belgesinde bir de mezarlıktan bahsedilmesi buranın kasabanın dinî merkezi olduğuna dair diğer önemli bir işarettir. Ayrıca bu mevkide günümüze kadar gelebilmiş, yan yana inşa edilmiş iki taş mektep binası daha bulunmaktadır. Bu binaların varlıklarına dair arşiv belgesi tespit edilememiştir. Bunlardan batıda olanı 1867'de, doğuda olanı ise 1893 yılında inşa edilmiştir. Binalar günümüzde Fevzipaşa İlkokulu adı ile faaliyet göstermektedirler. 1893 yılında inşa edilen binanın Rusya'da yaşayan Akçaabatlılar tarafından finanse edildiği ifade edilmektedir.⁹⁹

f-Varalahana Köyünde İnşâ Edilmiş Olan Ermeni Kilisesine Ruhsat Verilmesi (Temmuz-Ekim 1913)

1850'de bu köyde öşür vergisi veren 110 erkek kayda girmiştir.¹⁰⁰ Bunlardan 20'si Gayrimüslim (%18.1); 90'ı ise (%81.8) Müslimdir. Aşağıdaki arşiv belgesinde bahsi geçtiği gibi 1913 yılında köyde hane sayısı verilmemekle birlikte 246 Ermeni kayıtlıdır. Mersin köyü örneğinde olduğu gibi her bir hane yaklaşık 5 kişi olarak kabul edilirse 1913'te Varalahana köyünde 49.2 hanenin var olması gerekir. Bu durumda 1850'den 1913'e kadar geçen süreçte köydeki Gayrimüslim nüfusun yaklaşık olarak 2.4 kat arttığı bilgisi ortaya çıkmaktadır. Aynı artış değerinden yola çıkılır ise 1913'te köyde (90 erkek

kişi X 2.46) = 221.4 Müslüman erkek kişi/hane var olmalıdır. Bu durumda 1913'te köyün Müslüman nüfusunun (kadın ve erkek) 1107 kişi; Müslim-Gayrimüslim toplam nüfusun ise (kadın ve erkek) 1353 kişiden ibaret olduğu söylenebilir.

Akçaabat kazasına bağlı Varalahana köyünde yer alan yıkılmaya yüz tutmuş Ermeni kilisesinin yıkılarak yenisinin genişletilip inşa edilmesine ruhsat verilmesi ile ilgili mahallinden gönderilen yazılar üzerine tahkikat gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Trabzon Vilâyetinden gönderilen evrak ve diğer tutanaklar Adliyye ve Mezâhib Nezâreti'nin 31 Temmuz 1913 tarihli tezkiresi ile birlikte görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in Mülkiyye ve Maârif Dâiresi'nde 6 Ekim 1913 tarihinde okunarak müzakere edilen evrakın içeriğinde ise daha farklı bilgiler yer almaktadır (bkz. Ek VI):

Köyde murabba'ı (:dört bir tarafı) 80 metre 50 cm ve beş yüz kuruş kıymetinde olan bir arsa üzerinde uzun kısmı mukavves (:kavisli) çıkmasıyla birlikte 11.5, genişliği 7 ve yüksekliği 5 metre ölçülerinde; iki kapı ile yedi pencereden oluşan kârgir yeni bir kilise izin alınmadan inşa edilmiş durumdadır. İzinsiz inşaat yapılması nedeniyle müsamahası görülen köy ihtiyar heyeti (:karye hey'et-i ihtiyâriyyesi) hakkında kanunî takibata başvurulmuştur. Kilisenin inşa edildiği arsa devlete aittir. Ayrıca eski kilisenin de ruhsatsız olduğu tespit edilmiştir. Neticede, köyde 246 Ermeni mevcut olduğundan yeni inşa edilen kiliseye ruhsat verilmesinde mahsur bulunmadığı ve kilise arsasına yıllık bir vergi konularak kilisenin mevcudiyetinin tasdiki için Padişah onayı alınmasının uygun olduğu müzakere edilerek/karar verilerek durum Sadârete havale edilmiştir. Sadâret'e havale edilen mazbata Meclis-i Vükelâ ve Ma'rûzât Kalemî tarafından özetlenerek İrâde-i Seniyyesi hazırlandıktan sonra Şûrâ-yı Devlet'in almış olduğu karar esas alınarak¹⁰¹ Sadrazam ile Vekiller Heyeti tarafından imzalanmış ve Padişahın onayı alınmak üzere imzaya sunulmuştur. Böylelikle 9 Ekim 1913 tarihli İrâde-i Seniyye ortaya çıkmış, Varalahana köyünde inşa edilmiş olan kiliseye ruhsat verilmiştir.¹⁰²

Sonuç yerine: Bryer, Trabzon'da varlığı bilinen kiliselerden 1915'te 68'inin ayakta olduğunu, 1960'lara gelindiğinde ise bunlardan ancak 10 kadarının ayakta kalabildiğini; benzer şekilde 1979'da yıkılıp yerine yenisinin yapılan Tabakhane Camii örneğinde olduğu gibi pek çok eserin bilhassa yakın dönemde, XX. yüzyılda ortadan kalktığını ifade etmektedir. Bu nedenle pek çok tarihî binanın çeşitli

⁹⁷ *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, A. Bryer, D. Winfield, S. Ballance, J. Isaac (eds.), 2002, pp.258-260. Bu çalışma bahsi geçen yazarların 1957-1971 yılları arasında Orta ve Doğu Karadeniz'de yapmış oldukları araştırmalar sonucunda elde ettikleri bilgileri Archeion Pontou dergisinde 1966-73 yılları arasında "Trabzon'da ve Trabzon Vilâyetinde XIX. Yüzyıl Eserleri: Mimarî ve Tarihsel Notlar" başlığı altında yayımlanmış oldukları muhtelif makalelerin 2002'de bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Winfield 1957-62 yılları; Bryer 1959-71 yılları arasında; Ballance ise 1958'de bölgede araştırmalarda bulunmuştur. Bu araştırmalar Akçaabat'tan ziyade Trabzon merkez, Maçka ve Gümüşhane havalilerinde yoğunlaşmışlardır. Bahsi geçen araştırmacılar, Talbot Rice'in, "Notice of some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond, vol. (1929-30)" isimli çalışmasından yoğunlukla istifade etmişlerdir.

⁹⁸ Bryer-Winfield, *Byzantine Monuments*, s.163.

⁹⁹ <http://pontosforum.fr.yuku.com/topic/4458#UYFORUoz-gs> (04.05.2013).

¹⁰⁰ Topal, a.g.e., s.131.

¹⁰¹ "tasdik-i mevcûdiyyeti Şûrâ-yı Devlet kararıyla tensib olunmuştur".

¹⁰² İlgili yazışmalar için bkz. BOA. İ. AZN 114/1331 Za-19 ve BOA. 6 Numaralı Kilise Defteri, s.148.

sebeplerle günümüze ulaşamaması söz konusu olduğundan burada ele alınan konunun hedeflenen sonuçları ortaya koyamamak gibi eksik bir tarafının olacağı ortadadır.¹⁰³ Ancak bu çalışma ile Akçaabat'ın muhtelif mahallerinde, muhtelif tarihlerde inşa edilmiş olan kilise ve mekteplere dair ilk kez kapsamlı bir çalışma gerçekleştirildiği bilinmelidir. Bunlar şunlardır:

- a-Mayor Köyündeki Ermeni Kilisesi
- b-Akçaabat Kazasının Pulathâne Mahallesi'ndeki Yeni Mektep
- c-Üstürkiya Köyündeki Yeni Kilise
- d-Mersin Köyündeki Yeni Kilise
- e1-Akçaabat'ın Merkezindeki (Pulathâne Mahallesi'ndeki) Aya Gorigor Kilisesi
- e2-Kalyera Köyündeki Panaiye Kilisesi ve Bu Köye Bir Saat Mesafedeki Aya Gorigori Kilisesi ile Aynı Arsa Üzerindeki Mektep
- e3-Frankolli Köyündeki Kilise
- e4-Serasor Köyündeki Kilise
- e5-Akçaabat Merkezinde Galinos Mahallesi'ndeki (Orta Mahalle'deki) Kilise

f-Varalahana Köyündeki Ermeni Kilisesi
Görüldüğü gibi Mayer ve Varalahana köyündeki binalar Ermeni cemaati için faaliyet göstermekte iken diğerleri Rum cemaati içindir. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi bu binalar vatandaşların ruhsat almak için devlete olan başvurularıyla Osmanlı arşiv belgelerine girme fırsatı bulan binalardır. İzinsiz faaliyet gösteren Gayrimüslim cemaate ait mabet ve mektepler hakkında ise Osmanlı Arşivinden doğal olarak bilgi edinilememektedir. Bununla birlikte bu araştırmada Akçaabat'ta mekân-nüfus ilişkisinin ele alındığı kısımda ortaya konulduğu gibi, Akçaabat'ın Gayrimüslim nüfusunun yoğun olduğu diğer bazı mahallerinde de mektep ve kiliselerin faaliyet içerisinde olması gerekirdi. Yani Akçaabat'ta daha başka kilise ve mekteplerin olması gerekmektedir. Bu bağlamda Yabancı menşeli bir Web sitesinde yer alan bilgilere göre Akçaabat'ta faal olan kilise ve mektepler ile Gayrimüslim Rum nüfus şu şekildedir¹⁰⁴:

- Asor: 90 aile, 1 kilise, 1 okul
- Kaloyenna¹⁰⁵: 60 aile, 1 kilise, 1 okul

¹⁰³ Saint Michael kilisesi hariç, Akçaabat'taki kilise ve mektepler hakkında daha önce gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırma bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Akçaabat'ta bulunan bazı kiliseler için Bryer ve Lermioğlu'nun çalışmaları kısmi bilgi vermektedir. Bkz. Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments*, pp.161-164 ve Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, Ekim 2011, s.71-78.

¹⁰⁴ http://pontosworld.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1206&Itemid=90.

¹⁰⁵ Sera Deresi vadisinde yer almaktadır. 1850'de köyde toplam 42 erkek vergilendirilmiştir. Köyün yaklaşık %25'inin

*Fiz*¹⁰⁶: 30 aile, 1 kilise, 1 okul

*Fisera*¹⁰⁷: 35 aile, 1 kilise, 1 okul

Kalyera (Kalyara): 60 aile, 1 kilise, 1 okul

Frangoulanton (Frankolli): 30 aile, 1 kilise, 1 okul

Struki (Üstürkiya olmalı): 50 aile, 1 kilise, 1 okul

Myrsini: 60 aile, 1 kilise, 1 okul

Kartsean (Karziya olmalı)¹⁰⁸: 70 aile, 1 kilise, 1 okul

Bu bilgiler, muhtemelen 1923 mübadelesiyle

Akçaabat'tan göç eden Rumlardan derlenmiş olduğu için yakın dönemin hatıralarını ihtiva ediyor olmalarından dolayı doğru olmalıydılar. Çünkü bahsi geçen köyler Rum nüfusun son dönemlere kadar önemli oranlarda mevcut olduğu köylerdir. Dolayısıyla *Fiz*, *Fisera*, *Garziya* ve *Kaloyna* köylerinde de kilise ve mektep bulunması gerekir. Bu bağlamda *Fiz* (Büyük *Fiz*) köyündeki harap hâldeki kilise 1950'lerin sonunda D. Winfield tarafından incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Doğu ve batı tarafında iki kapısı bulunan bu kilisenin büyükçe bir yapı olması XIX. yüzyıla ait olabileceği fikrini doğurmuştur.¹⁰⁹

Benzer şekilde, Mayer ve Vara köyleri dışında, 1850'de %80'i Gayrimüslimlerden oluşan Kokona köyünün yanı sıra son dönemlere kadar önemli sayıda Ermeni vatandaşın yaşadığı bilinen Satari köyü örneklerinde olduğu gibi, sayılı birkaç köyde Ermeni kilise ve mekteplerinin faaliyet içerisinde olması gerekmektedir¹¹⁰. Bu binaların Osmanlı Arşivinden tespit edilememesi bunların izinsiz olarak faaliyet göstermeleri ile ilgili olmalıdır. Bu bağlamda 1893 yılında Maârif Nâzırı (:Eğitim Bakanı) olan Zühtü Paşanın Padişah Abdülhamid'e sunduğu rapor ile bu araştırmayı sonlandırmak anlamlı olacaktır, özetle: "1893 yılına gelindiğinde Osmanlı ülkesinde 392 Protestan ve Amerikan okulu kurulmuş durumdaydı. Bunların çok azı resmî izinle kurulmuş iken büyük bir çoğunluğu (341'i) yerel hükümet memurlarının hoşgörüsünden yararlanarak vaktiyle bilâ-ruhsat (:ruhsatsız) kurulup açılmışlardı. Okulların hemen hepsinin kuruluşunda merkezi New York'ta bulunan Amerikan Board Misyoner Örgütü öncülük etmiş, para yardımında bulunmuştu. Bu okulların öğretmenleri, kitap ve ders programları sıkı bir denetime tutulamamaktaydı. Göz yumma

Gayrimüslim olduğu söylenebilir.

¹⁰⁶ 1850'de köyde 59 vergi mükellefi erkek yer almaktadır. Bunların yaklaşık %43'ü Gayrimüslimdir.

¹⁰⁷ 1850'de köyde 52 vergi mükellefi erkek bulunmaktadır. Bunların yaklaşık %20'si Gayrimüslimdir.

¹⁰⁸ 1850'de köyde 86 erkek vergi mükellefi bulunmaktadır. Bunların yaklaşık üçte biri Gayrimüslimdir.

¹⁰⁹ Kilise duvarlarının iç yüzeyleri beyaz badana/sıva ile kapatılmış olup her hangi bir boyama resimden, süslemeden işaretle bulunmamaktadır, bkz. *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, A. Bryer et al. (eds.), Part 3, pp.230-233.

¹¹⁰ Topal, a.g.e., s.44.

ve kayıtsızlık da söz konusuydu¹¹¹. Bu okullarda verilen eğitim zihinleri karıştırıp halkın merkezi yönetime bağlılığını sarsmaktaydı.¹¹²

Ek I: Mayor Köyünde Ermeni Kilisesi İnşaatı (İ. HR 201/11450-6, Ermeni Patrikhânesinin Mazbatası)

Makâm-ı Vâlâ-yı Nezâret-i Celile-i Hâriciyyeye

Trabzon Eyâleti dâhilinde Akçaâbâd kazâsı kur-râsından Mayor nâm karyede mutavattın millet-i âcizânemizin kelisaları olmadığından icrâ-yı âyinden mahrûm kalmakta oldukları cihetle karye-i mezkû-rede vâkı' millet-i âcizânemize mensûb mülk 'arsa üzerine tûlen yirmi beş ve 'arzan ve kadden onbeşer zira' olarak müceddeden bir bâb kelisanın inşâsına müsâ'ade-i 'aliyyenin erzân buyurulması bu kere mahallinden niyâz ve istid'â olunmuş ve bu husûs merhamet-rîz-i sünûh iden ıslâhât-fermân-ı âlîsi ah-kâm-ı celîline muvâfık bulunmuş olmağla ber-mû-ceb-i istid'â karye-i mezkûrede müceddeden bir bâb kelisanın inşâsı zımında emsâlî misillü ruhsat-ı se-niyyeyi hâvî bir kıt'a fermân-ı âlîşan tasdîr ve ihsân buyurulması bâbında ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 23 Zi'l-hicce sene 1279 (11 Haziran 1863)/(Rûmî) fi 28 Mayıs sene 1279 (9 Haziran 1863)

Bende-i

Mühür. (Piskopos İstefan, Kâ'immakâm-ı Padrik-i Ermeniyân)¹¹³

Muktezâsı Dîvân-ı Hümâyûndan

Me'âl-i takrîr Akçaâbâd kazâsına tâbi' Mayor karyesinde mutavattın Ermeni milletinin ma'bedleri olmadığından karye-i mezbûrede millet-i merkûme-ye mensûb mülk 'arsa üzerine tûlen yirmi beş 'ar-zan ve kadden on beşer zirâ' olarak müceddeden bir bâb kelisa binâ ve inşâsına ruhsatı hâvî emr-i 'âlî

¹¹¹ Bu ifade ile Osmanlı idarecileri kasfedilmektedir.

¹¹² Akyüz, a.g.e., s.242-247.

¹¹³ Piskopos ile birlikte toplam 18 kişinin adı belgede yer almaktadır. Mühür ve imzalar: bende-i mine'l-a'zâ Sarraf (...) oğlu Agob, bende-i mine'l-a'zâ Sarraf İstefan oğlu Laus/Lagos (bulunamadı), bende-i mine'l-a'zâ Mir-alay-ı (...), bende-i mine'l-a'zâ Galatalı Artin Papas, bende-i mine'l-a'zâ Hasköylü Eremya Papas, bende-i mine'l-a'zâ Kumkapulu Kabril Papas, bende-i mine'l-a'zâ Balatlı Avanis Papas, bende-i mine'l-a'zâ Avanis Rahib (taşrada), bende-i mine'l-a'zâ Yosib oğlu Kirhor, bende-i mine'l-a'zâ Kürkçibaşı oğlu Avanis (bulunamadı), bende-i mine'l-a'zâ (...) Artin, bende-i mine'l-a'zâ Arslan oğlu Manuk, bende-i mine'l-a'zâ Sarraf oğlu Vartan, bende-i mine'l-a'zâ Basmacı oğlu Karabet (nâ-mizâc), bende-i mine'l-a'zâ Keresteci Mıgırdıç, bende-i mine'l-a'zâ Dülbendci Asaba (bulunamadı), bende-i mine'l-a'zâ Tüccar Sehak.

i'tâsı niyâzından 'ibâret olub bu makûle kelisa inşâ ve ta'miri zımında bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne-i evâmîr-i 'aliyye virilegeldiği kuyûddan müstebân olmağla bu sûretde ewel emirde taraf-ı eşref-i cenâb-ı tâc-dârîden istizân buyurularak kelisa yapılacak mahall fi'l-vâkı' mülk olarak müstakillen millet-i merkûmeye mensûb olub milel-i sâirenin iştirâki olmadığı ve mutasarıfının rızâsı olduğu ve İslâm mahallesinde olmayub kimesneye dahî mazarrat-ı sahîhası bulunmadığı hâlde binâ ve inşâsına mûmâna'at olunmaması zımında ruhsatı hâvî emr-i âlî i'tâsı menût-ı re'y-i âsafileri idüğü muhât-ı 'ilm-i âlîleri buyuruldukda fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fi 29 Zi'l-hicce sene 1279 (17 Haziran 1863)
ve fi 3 Haziran sene 1279

Ek II, Pulathâne Mahallesinde Rum Erkek Çocukları İçin Mektep İnşaatı (İ. AZN 61/1323-Ra-12)

Şûrâ-yı Devlet

Mülkiye Dâ'iresi aded 760 (Şûrâ-yı Devlet'in Mazbatası)

Akçaâbâd kazâsı muzâfâtından Pulathâne karyesinde bulunan Rûm cemâ'ati etfâl-i zükûrına mahsûs zayyık ve harâb mektebin kelisaya â'id 'arsa üzerine müceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı Rum Patrikliğinden vukû'bulan istid'â üzerine bi'l-muhâbere Trabzon vilâyetinden gönderilen ve komisyon mahsûsunca tedkîk idilen evrâk-ı tahkîkânın leffile icrâ-yı icâbı ifâdesini mutazammın 'Adliye ve Mezâhib Nezâretinin 24 Rebî'ü'l-âhir sene 1320 (31 Temmuz 1902) târîhli tezkiresiyle ol-bâbda Dîvân-ı Hümâyûn Kaleminden yazılan müzekkire üzerine sebk iden iş'âr-ı sâmiye cevâben taraf-ı vâlâ-yı meşihat-penâhîden¹¹⁴ bi't-takdîm Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 25 Muharrem sene 1322 (11 Nisan 1904) târîh ve on üç numarolu tezkire ve mel-fûfâtı Mülkiye Dâ'iresinde kırâ'at olundu

Evrâk-ı tahkîka miyânında Meclis-i İdâre-i Vilâ-yetin mazbatasında işbu mektebin Pulathâne karyesinde vâkı' ve kelisaya â'id olup cennet-mekân Gülbahâr Sultân Hazretleri Vakfından olan 'arsa üzerine tûlen on dört ve 'arzan on bir ve irtifâ'en on metro cesâmetinde kârgîr olarak inşâ ve sarfı lâzım gelen üç yüz elli altunun kelisa sandukı mevcûdundan tes-viye ve ifâ olunacağı ve mahall-i mezkûrda yüz hâ-nede zükûr ve inâs beş yüz otuz nüfûs-ı Rum mevcûd olub işbu mektebin inşâsında mahzûr olmadığı ve vakf olan 'arsa için senevî yirmi gurus mukâta'a-i zemîn takdîr olunduğu beyân ve kalem-i mezkûrun müzekkiresinde mahall-i mezkûrda mektep inşâsına

¹¹⁴ Şeyhülislâmlık Makâmı.

dâ'ir emr-i âlî isdâr buyurulduğuna dâ'ir kuyûd bulunamamış ise de tahkikât-ı vâkı'a muvâfık-ı usûl ve emsâl bulunmakla icrâ-yı icâbı der-miyân kılınmış ve makâm-ı vâlâ-yı meşihat-penâhînin tezkiresinde dahî hukûk-ı vakfın muhâfazasına i'tinâ olunmak üzere usûlü dâ'iresinde iktizâsının ifâsı lüzûmu gösterilmiştir

Karye-i mezkûrede bulunan mektebin harâb ve mevcûd şâkirdânı istî'âba gayr-ı kâfi olmasındanâşî müceddeden bir mektebin inşâsına ihtiyâç bulunduğu ve hâlen ve mevki'an bir mahzûru olmadığı anlaşılabilir. Ma'ârif-i Umûmiyye Nizâm-nâmesinin yüz yirmi tokuzuncu maddesi ahkâmına ri'âyet ve vakf arsa için senevî yirmi gurus mukâta'a-i zemîn takdîr olunmak üzere mezkûr mektebin inşâsı husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyurulduğu hâlde kuyûd-ı lâzime ve mu'tâdenin dercile ruhsatı hâvî emr-i âlî isdârı husûsunun Dîvân-ı Hümâyûn Kalemine havâlesi ve Dâhiliyye ve 'Adliyye ve Ma'ârif Nezâretlerine ma'lûmât i'tâsı tezekkür ve bir kit'a resm ile cedvel leffen takdîm kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fi 14 Rebi'ü'l-ewvel sene 1322 (29 Mayıs 1904) ve fi 17 Mayıs sene 1320 (30 Mayıs 1904)

Şûrâ-yı Devlet Re'isinin Mührü¹¹⁵

Ek IIa: Trabzon Vilâyeti İdâre Meclisinin Mazbatası

Meclis-i İdâre-i Vilâyet-i Trabzon Numero 318 Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesine

26 Haziran sene 320 (9 Temmuz 1904) târihi-
le müverrahan ve yüz yirmi iki rakamıyla murakka-
man şeref-vârid olan tahrîrât-ı 'aliyye-i cenâb-ı nezâ-
ret-penâhîlerinin mazbata-i cevâbiyyesidir

Akçaâbâd kazâsına tâbi' Pulathâne mahallesin-
de Rûm cemâ'ati zükûruna mahsûs olmak üzere mü-
ceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı istid'â idilen mekteb
mahalli seksen tokuz senesi yoklanmasında hakk-ı
karârdan kelisa mütevellisi Banika nâmına elli gu-
ruş kıymetli arâzî-i mevkûfeden bir dönüm tarla
nâmıyla mukayyed olduğu ve mezkûr tarla zirâ'ata
gayr-ı sâlih 'arsa hükmünde hâli bir mahall olub
mukaddemâ üzerinde ebniye olmadığı ve civârında
İslâm hânesi bulunmadığı sebk iden istî'lâm üzerine
kazâ-yı mezkûr meclis idâresinden mevrûd (gelen) 7
Şubat sene 320 (20 Şubat 1905) târihli mazbatada
iş'âr idilmiş olmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i
men lehü'l-emrindir fi 6 Muharrem sene 323 (13
Mart 1905) ve fi 26 Şubat sene 320 (11 Mart 1905)

Trabzon Vilâyeti İdâre Meclisi Üyelerinin
Mühürleri¹¹⁶

¹¹⁵ Ayrıca on sekiz azadan hazır bulunanların mühürleri

¹¹⁶ Bunlar Vâli-i Trabzon, Hâkîmü's-şer' (Esseyid Mehmed

Ek IIb: Sadâretin Arz Tezkiresi Hamîşine İrâde

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn 449

Devletlü Efendim Hazretleri

'Adliyye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesinin Şûrâ-
yı Devlete havâle olunan tezkiresi üzerine Mülkiye
Dâ'iresinden tanzîm ve leffen 'arz u takdîm kılınan
mazbatada Trabzon vilâyetinde Akçaâbâd kazâsı
muzâfâtından Bulathâne karyesinde bulunan Rûm
cemâ'ati etfâl-i zükûruna mahsûs mektebin harâb
ve zayyık olmasına mebnî mezkûr mektebin kelisaya
â'id Gülbahâr Sultân Hazretleri Vakfından olan 'arsa
üzerine müceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı Rum Pat-
rikliğinden istid'â olunmuş ve işbu mektebin tûlen
on dört ve 'arzan on bir ve irtifâ'en on metro cesâ-
metinde kârgîr olarak inşâ ve sarfı lâzım gelen üç
yüz elli altunun kilisa sandukı mevcûdundan tesviye
ve ifâ olunacağı ve mahall-i mezkûrda yüz hânedeki
zükûr ve inâs beş yüz otuz Rum ahâlî mevcûd olub
bu bâbda bir gûne mahzûr olmadığı 'arsa için se-
nevî yirmi gurus mukâta'a-i zemîn takdîr olduğu
iş'âr-ı mahalliden anlaşılabilir olduğundan Ma'ârif-i
Umûmiyye Nizâm-nâmesinin yüz yirmi tokuzuncu
maddesi ahkâmına ri'âyet olunmak üzere kuyûd-ı lâ-
zime ve mu'tâde dercile ruhsat-ı hâvî emr-i âlî isdâ-
rı husûsunun Dîvân-ı Hümâyûn Kalemine havâlesi
ve Nezâret-i müşârun-ileyhâ ile Dâhiliyye ve Ma'ârif
Nezâret-i Celîlesine ma'lûmât i'tâsı lüzûmu göste-
rilmiş Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi mezkûr 'arsanın hâl
ve mevki' ve İslâm mahallesine kurb u civâriyyeti
hakkında tahkikât icrâsı iktizâ ideceği der-miyân
olunması üzerine zikr olunan mekteb mahallinin
seksen tokuz senesi yoklanmasında hakk-ı karârdan
kelisa mütevellisi Panika nâmına elli gurus kıymetlü
arâzî-i mevkûfeden bir dönüm tarla nâmıyla mu-
kayyed olduğu ve mezkûr tarla zirâ'ata gayr-ı sâlih
arsa hükmünde hâli bir mahall olub mukaddemâ
üzerinde ebniye olmadığı ve civârında İslâm hâne-
si bulunmadığı bi'l-istî'lâm Trabzon Vilâyeti Meclis-i
İdâresinden bâ-mazbata bildirildiğine dâ'ir Dâhiliyye
Nezâret-i Celîlesinden vârid olan tezkire 'arz u
takdîm olunmuş olmağla ol-bâbda her ne vechile
irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-südûr
buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz idileceği beyânı-
yla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim fi 12 Sa-
fer sene 323 (18 Nisan 1905)/fi 4 Nisan sene 321
Sadr-ı a'zam (imza: Ferid)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olub melfûflarıyla
berâber manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâ-

Bahaeddin), Vâli Mu'âvini, Defterdâr, Mektûbî, Müftü, Met-
ropolid-i Rûm, Murahhasa-i Katolik, Murahhasa-i Ermeni ve
diğer dört aza ile toplam 13 üyeden oluşmaktaydı.

miye-i sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

*Fî 20 Rebî'ü'l-evvel sene 323 (25 Mayıs 1905)
ve fî 12 Mayıs sene 321 Ser-
kâtib-i hazret-i şehri-yârî (imza "Tahsin")*

Ek III: Üstürkiya Köyünde Rum Kilisesi İnşaatı (İ. AZN 96/1328-B-24, Şûrâ-yı Devlet'in Mazbatası)

Şûrâ-yı Devlet

Mülkiye Dâ'iresi aded 1027

Trabzon vilâyeti dâhilinde Akçaâbâd kazâsının Üstürkiya karyesindeki Rûm kelisasının tevsi'ân inşâsına ruhsat i'tâsı hakkında 'Adliye ve Mezâhib Nezâretinin Dîvân-ı Hümâyûn Kaleminin müzekkiresiyle Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 20 Ağustos sene 1325 (2 Eylül 1909) târihli ve altıyüz iki numarolu tezkiresi ve melfûfâtı üzerine bi'l-muhâbere Defter-i Hâkânî Nezâretinden alınan tezkire kalem-i mezkûrun derkenâriyle Mülkiye Dâ'iresinde kırâ'at olundu.

Me'âllerine nazaran ruhsat-ı resmîye istihsâl kılınmaksızın inşâ kılınmış olan zikr olunan kelisanın zayıp (dar-sıkışık) olmasına mebnî hedm olunarak (yıkılarak) arâzî-i emriyyeden bulunan kadîm arsasından lüzûmu mikdâr mülk ilâvesiyle tûlen on beş ve 'arzan on bir ve irtifâ'en on üç metro eb'âdında kârgîr olarak inşâsında hâlen ve mahallen mahzûr olmayub 'arsasının kıymet-i hâzirasına nisbeten binde otuz pâre hesâbıyla takrîri icâb iden altmış pâre bedel-i oşr karar-ı mahsûsuna tevfikân on misli olan on beş guruşa bi'l-iblâğ (artırmayla-yükseltmeyle) senevî mukâta'a-i zemîn tahsîsi lâzım geleceği anlaşıldığından muharrerü'l-mikdâr mukâta'a-i zemîn tahsîs olunmak üzere mezkûr kelisanın o vechile inşâsına ruhsatı mutazammın emr-i âlî isdârı husûsuna bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-müte'allik buyurulduğu hâlde ifâ-yı muktezâsının Dîvân-ı Hümâyûn kalemine havâlesi ve 'Adliye ve Mezâhib Nezâretine ma'lûmât i'tâsı bi't-tezekkür iki küt'a resm leffen takdîm kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 20 Receb sene 1328 (28 Temmuz 1910)/fî 14 Temmuz sene 1326

Şûrâ-yı Devlet Mührü¹¹⁷

Ek IV: Mersin Köyünde Rum Kilisesi İnşaatı (İ. AZN 108/1330-Z-8, Şûrâ-yı Devlet'in Mazbatası)

Şûrâ-yı Devlet

Mülkiye Dâ'iresi aded 1264

Trabzon vilâyeti dâhilinde Akçaâbâd kazâsına tâbi Mersin karyesinde bir kelisa inşâsına ruhsat i'tâsı hakkında Rum Patrikliğinden bâ-takrîr vukû'bulan istid'â ol-bâbda sebk iden iş'âr üzerine icrâ kılınan tahkikâtı havî Trabzon vilâyetinden mürsel tahrîrât ve evrâk-ı müteferri'asının takdîmini mutazammın 'Adliye ve Mezâhib Nezâretinin Dîvân-ı Hümâyûn müzekkiresiyle Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 20 Eylül sene 327 târihli ve beş yüz kırk iki numarolu tezkiresi ve melfûfâtı Dîvân-ı mezkûrdan ahîren yazılan der-kenâr ile Mülkiye ve Ma'ârif Dâ'iresinde kırâ'at olundu.

Me'âllerine nazaran karye-i mezkûrede mekteb ve kilisa inşâsına dâ'ir kayda dest-res olunamayub ancak zikr olunan kelisanın vaktiyle mekteb olmak üzere inşâ olunup bilâ-ruhsat kelisaya tahvil edilmiş harâb binânın Hatuniye Gülbahar Sultan Vakfından üç bin guruş kıymetinde olan arsası üzerine tûlen on bir metro toksan iki santimetro ve arzan tokuz metro yetmiş santimetro ve irtifâ'en altı metro elli santimetro ve şark tarafında dahi iki buçuk metro mukavves (:kavisli) çıkmayı ve bir kapu ile on pencereyi şâmil olmak ve üzerine üç metro irtifâ'ında bir çan kulesi muhtevî bulunmak üzere kârgîr olarak inşâ ve sarfi iktizâ iden iki yüz Osmanlı altununun kelisa sanduğuyula vakıfları akârından tesviye olunacağı ve orada Rum cemâ'atine mensub olarak seksen yedi hânedede dört yüz otuz iki nüfûs sâkin olub mebhûsun-'anî olan kelisanın inşâsında bir gûne mahzûr olmadığı anlaşılmışla 'arsasına vakfî nâmına kıymetinin binde onu nisbetinde senevî icâre-i zemîn tahsîs idilmek üzere zikr olunan eb'âd-ı muharrereye tevfikân kelisa ve çan kulesinin inşâsı için ruhsatı havî emr-i âlî isdârı husûsuna bi'l-istîzân müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şâyân buyurulduğu takdîrde ifâ-yı muktezâsının Dîvân-ı Hümâyûna havâlesi ve 'Adliye ve Mezâhib ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretlerine ma'lûmât i'tâsı bi't-tezekkür resm leffen takdîm kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 29 Zî'l-ka'de sene 330 (9 Kasım 1912)/27 Teşrîn-i evvel sene 328 (9 Kasım 1912)

Şûrâ-yı Devlet Mührü¹¹⁸

¹¹⁷ Ve Maliye Dâiresi Reis-i Sânisî ile diğer beş azadan mevcud olanlardan dördünün mühürleri.

¹¹⁸ Yanı sıra Mülkiye ve Ma'ârif Dâ'iresi Re'is-i Sânisî ile birlikte altı azağan mevcud olan dördünün mühürleri.

Ek IVa: Mersin Köyünde Kilise Yapılmasına İzin Verildiğini Beyân Eden İrâde

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Meclis-i Vükelâ ve Ma'rûzât Kalemî 2230

İrâde-i Seniyye

Trabzon vilâyetinin Akçaâbâd kazâsına tâbî Mersin karyesinde kâ'in harâb Rum kelisasının Hatuniyye Gülbahar Sultan Vakfından üç bin gurus kıymetinde olan 'arsası üzerine on bir metro toksan iki santimetro tûl toksan metro yetmiş santimetro 'arz ve altı metro elli santimetro irtifâ'ında olmak ve şark tarafında iki buçuk metro mukavves çıkmayı ve bir kapu on pencere ile üç metro irtifâ'ında bir çan kulesini muhtevî bulunmak ve 'arsasına vakfî nâmına kıymetinin binde onu nisbetinde senevî icâre-i zemîn tahsîs kılınmak üzere bir bâb kelisa inşâsına Şûrâ-yı Devlet karârıyla ruhsat virilmiştir

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına 'Adliye ve Mezâhib ve Evkâf Nezâretleri me'mûrdur fi 8 Zi'l-hicce sene (1)330 (18 Kasım 1912) /ft 5 Teşrîn-i sâni sene 328

Mehmed Reşad (imza)

Sadr-ı a'zam (imza "Kâmil") Adliye ve

Mezâhib Nâzırı (imza) Evkâf Nâzırı (imza)

Ek V: Akçaabat'ın Muhtelif Yerlerindeki Rum Kilise ve Mekteplerine Dâir İnşaatlar (İ. AZN 113/1331-N-08, Şûrâ-yı Devlet'in Mazbatası)

Şûrâ-yı Devlet

Mülkiye ve Ma'ârif aded 673

Trabzon vilâyetinin Akçaâbâd kazâsı dâhilinde mahall ve tevârih-i muhtelifede inşâ idilmiş olan Aya Gorigor ve Aya Taksiyarhi ve Aya Vasilos ve Aya Gorigori ve Panaiye ve Metamorfosis nâm kelisaların emr-i âliye rabtı hakkında Rum Patrikliğinden vukû'bulan istidâ üzerine sebk iden isti'lâma cevâben icrâ kılınan tahkîkâtı hâvî vilâyet-i müşârun-ileyhâdan vârid olan evrâkın komisyonca tanzim idilen mazbata ile takdîmini mutazammın 'Adliye ve Mezâhib Nezâretinin Dîvân-ı Hümâyûn müzekkiresiyle Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 30 Nisan 329 (13 Mayıs 1913) târihli ve toksan dört numarolu tezkiresi ve melfûfları Mülkiye ve Ma'ârif Dâ'iresinde kırâ'at olundu

Me'âllerine nazaran kazâ-i mezkûrun merkezi olan *Pulathâne kasabasında* arâzî-i mevkûfeden bir arsa üzerine tûlen on yedi ve 'arzan on metre ve otuz santimetre ve irtifâ'en on metre vüs'atin de kârgîr ve iki kapu ile altı pencereyi hâvî olarak

tahmînen yüz sene mukaddem inşâ idilmiş olan Aya Gorigor Kelisası ile işbu kelisa hâricinde tûlen kırk ve 'arzan otuz metre vüs'atında dîvârla muhât ve mezarla mahlût bir 'arsaya mebnî ikişer buçuk metre tûl ve 'arzında ve sekiz metre irtifâ'ında dört direk üzerine mevzu' (vaz ve te'sis olunmuş) bir çan kulesi mevcûd ve kasaba-i mezkûrede yüz yetmiş sekiz (178) hânedede sekiz yüz kırk üç (843) nüfûs-ı Rum sâkin bulunduğu ve yine kazâ-i mezkûra tâbî Kalyara karyesine bir sâ'at mesâfede arâzî-i emîriyyeden kırk dört metre tûl ve yirmi altı metre 'arzında bir mahall üzerine otuz beş sene mukaddem tûlen sekiz ve 'arzan dört metre altmış santimetre ve irtifâ'en iki metre toksan santimetre vüs'atında bir kapı ve iki pencereyi şâmil olarak inşâ kılınmış olan Aya Gorigori nâm kelisa ile karye derûnunda tûlen on ve 'arzan altı ve irtifâ'en dört metre elli santimetre cesâmetinde ve bir kapu ve üç pencereyi hâvî olarak elli sene mukaddem inşâ olunan Panaiye Kelisası ve bunun civârında etrâfî dîvârla muhât ve mezârla mahlût tûlen yirmi üç ve 'arzan yirmi iki metre vüs'atında bir 'arsa üzerine mebnî ikişer buçuk metre tûl ve 'arzında ve yedi metre irtifâ'ında dört direk üzerine mevzu' bir çan kulesi ve işbu kelisa 'arsası dâhilinde altı metre tûl ve 'arzında altı katı bodrum bir kapu ve altı pencere ve üç otayı hâvî bir de mekteb mevcûd olup karye-i mezkûrede kırk iki (42) hânedede ikiyüz tokuz (209) Rum sâkin idüğü ve kezâlik kazâ-i mezkûrun Frankolli karyesinde arâzî-i mevkûfeden bir mahall üzerine tûlen on iki ve 'arzan yedi metre altmış santimetre ve irtifâ'en sekiz metre cesâmetinde ve bir kapu ve tokuz pencereyi hâvî Metamorfosis nâmıyla bir kelisa inşâ kılındığı ve karye-i mezkûrede on beş (15) hânedede yüz yirmi iki (122) nüfûs-ı Rum bulunduğu ve yine kazâ-i mezkûr mülhakâtından Serasor karyesinde arâzî-i mevkûfeden bir mahall üzerine tûlen on iki metre elli santimetre ve 'arzan yedi ve irtifâ'en beş metre cesâmetinde ve bir kapu ile üç pencereyi muhtevî kârgîr olarak tahmînen yüz sene mukaddem inşâ olunan Aya Vasilos Kelisası ile kurbında ikişer metre tûl ve 'arzında ve yedi metre irtifâ'ında bir çan kulesi mevcûd ve karye-i mezkûre ahâlîsi yetmiş dört (74) hânedede dört yüz elli dört (454) nüfûsdan ibâret idüğü ve kasaba-i mezkûrenin Galinos mahallesinde arâzî-i mevkûfeden bir 'arsa üzerine tûlen on beş ve 'arzan altı metre on santimetre ve irtifâ'en on metre eb'âdında ve iki kapu ile yedi pencereyi şâmil olarak tahmînen beş yüz sene mukaddem inşâ kılınmış olan Aya Taksiyarhi (:Taksiarhi) Kelisasının el-yevm ihtiyâca gayr-ı kâfi görülmesine mebnî ileride masârifî kelisa sandukından tesviye idilmek üzere tûlen onyeddi ve 'arzan ve irtifâ'en on ikişer metre cesâmetinde tevsi'an inşâsı mukarrer (kararlaştırılmış) bulunduğu ve işbu kelisa hâricinde kırk dört metre tûl ve yirmi üç

metre 'arzında dîvârla muhât ve mezârla mahlût bir mahalde ikişer buçuk metre tûl ve 'arzında ve sekiz metre irtifâ'ında dört direk üzerine mebnî bir çan kulesi mevcûd ve karye-i mezkûrede yüz altmış beş (165) hânede sekiz yüz otuz sekiz (838) nüfûs-ı Rum ahâlî sâkin bulunduğu ve ma'âbid-i mezkûrenin sûret-i te'sîs ve inşâları hakkında emr-i âlî isdâr kılındığına dâ'ir Dîvân-ı Hümâyûnca kayd ve ma'lûmâta dest-res olunmadığı ve bunların tasdik-i mevcûdiyyetlerinde mahzûr bulunmadığı anlaşılması olmağla mü'essesât-ı mezkûrenin mebnî buldukları 'arsalardan vakf olanlar ile arâzî-i emîriyyeden bulunanlara usûl ve kânûnuna tevfikân mukâta'a-i zemîn tahsîs olunmak ve bunlar miyânındaki (arasındaki) mekteb hakkında Ma'ârif-i Ümûmiyye Nizâmnamesinin yüz yirmi tokuzuncu maddesiyle Rum Patrikhânesine müte'allik mukarrerât-ı ahîre ahkâmına ri'âyet idilmek üzere tasdik-i mevcûdiyyetlerini mutazammın başka başka emr-i âlî isdârı husûsuna bi'l-istîzân müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şâyân buyurulduğu takdirde ifâ-yı muktezâsının Dîvân-ı Hümâyûna havâlesi ve 'Adliye ve Mezâhib ve Evkâf-ı Hümâyûn ve Mâliye Nezâretlerine ma'lûmât itâsı bi't-tezekkür beş kıt'a resm leffen takdîm kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir fi 21 Şa'bân sene 331 (26 Temmuz 1913)/13 Temmuz sene 329

Şûrâ-yı Devlet Mührü¹¹⁹

Ek VI: Varalahana Köyünde Ermeni Kilisesi İnşaatı (İ. AZN 114, 1331/Za-19, Şûrâ-yı Devlet'in Mazbatası)

Şûrâ-yı Devlet

Mülkiye ve Ma'ârif aded 933

Akçaâbâd kazâsına tâbi Varalahana karyesinde kâ'in Ermeni kelisasının müşrif-i harâb olmasına binâ'en hedmiyle tecdîden ve tevsî'an inşâsına ruhsat itâsı hakkında mahallince vukû'bulan istid'â üzerine icrâ kılınan tahkîkâtı hâvî Trabzon vilâyetinden vârid olan evrâkın komisyon mahsûsunca tanzîm edilmiş mazbata ile takdîmini mutazammın 'Adliye ve Mezâhib Nezâretinin Dîvân-ı Hümâyûn müzekkiresiyle Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 18 Temmuz sene 329 (31 Temmuz 1913) târih ve iki yüz altmış bir numarolu tezkiresi ve melfûfları bi'l-muhâbere vilâyet-i müşârun-ileyhâdan alınan tahrîrât ve ahîren Dîvân-ı mezkûrdan yazılan derkenâr Mülkiye ve Ma'ârif Dâ'iresinde kırâ'at olundu

Me'âllerine nazaran salifü'z-zikr kelisanın seksen metre elli santimetre murabba'ında ve beş yüz gurus kıymetinde olan arsası üzerine tûlen mukav-

ves çıkmasıyla berâber 'on bir buçuk ve 'arzan yedi ve irtifâ'en beş metre eb'âdında ve iki kapu ile yedi pencereyi muhtevî ve kârgîr olarak tecdîden ruhsat-ı resmiyye istihsâl olunmaksızın inşâ edilmiş olduğu ve bu husûsda müsâmahası görülen karye hey'et-i ihtiyâriyyesi hakkında ta'kîbât-ı kânûniyye icrâsına teşebbûs idildiği ve kelisanın mebnî bulunduğu 'arsa arâzî-i emîriyyeden olub kadîm kelisanın emr-i âliye merbût olmadığı ve karye-i merkumede iki yüz kırk altı Ermeni mevcûd bulunub zikr olunan kelisanın emr-i âliye rabtında mahzûr bulunmadığı anlaşılması olmağla 'arsasına eşhâs-ı hükmiyyenin emvâl-i gayr-ı menkûleye tasarruflarına mahsûs olarak neşr idilen kânûn-ı muvakkatın beşinci maddesine tevfikân mukâta'a-i seneviyye tahsîs idilmek üzere mezkûr kelisanın tasdik-i mevcûdiyyetini mutazammın emr-i âlî isdârı husûsuna bi'l-istîzân müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şâyân buyurulduğu takdirde ifâ-yı muktezâsının Dîvân-ı Hümâyûna havâlesi ve Adliye ve Mezâhib ve Mâliye Nezâretlerine ma'lûmât itâsı tezekkür kılındı ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir fi 5 Zî'l-ka'de sene 331 (6 Ekim 1913)/fi 23 Eylûl sene 329

Şûrâ-yı Devlet Mührü ile Üyelerin Mühürleri

Ek VII: Misyonerlik Faaliyetlerinin Ulaştığı Seviyeye Dair

Katolik mezhebinden çıkarılmış/kovulmuş bir papazın Trabzon'a gelerek Trabzon Katoliklerini mezhep değiştirmeye çalışması, kiliseyi basması, vakıf mallarını gasp etmesi, devleti tanımadığını ilân etmesi, Piskopos hanesini basıp yağmalaması, Trabzon Valisinin müdahale etmesi, papazın şerrinden kurtulmak için devletten yardım istenmesi vb hakkında (BOA. HR. SYS 2821/60, 30 Mayıs 1873)

Telğrafnâme

Trabzon merkezinden der-sa'âdet merkezine Mektûb gönderen merkezin târihi, fi 18 Mayıs sene (12)89 (:30 Mayıs 1873), sâ'at gündüz 5.10 Mektûbun mahalline îsâli, Cum'a-ertesî sâ'at gündüz 5.30

Şûrâ-yı Devlet Riyâseti Cânib-i Âlisine

Trabzon Ermeni Katolikân millet-i sâdikalarının mübârek hâk-pây-ı 'ulyâ-yı hazret-i pâdişâhilerine bâ-'arîza-i telğrafiyye beyân-ı hâl-i çâkerâneleridir ki Kulları devlet-i 'aliyyemizin hüsni idâre ve himâyeleri tahtında bunca seneler asâyiş ile istirahat ve cenâb-ı mülûkâneye farîza-i zimmetimiz olan (boynumuzun borcu olan) da'vât-ı şâhânelerine meşgûliyyetle imrâr-ı evkât itmekde (vakitler geçirmekte) olduğumuz sırada mezheb-i âcizânemize külliyyen

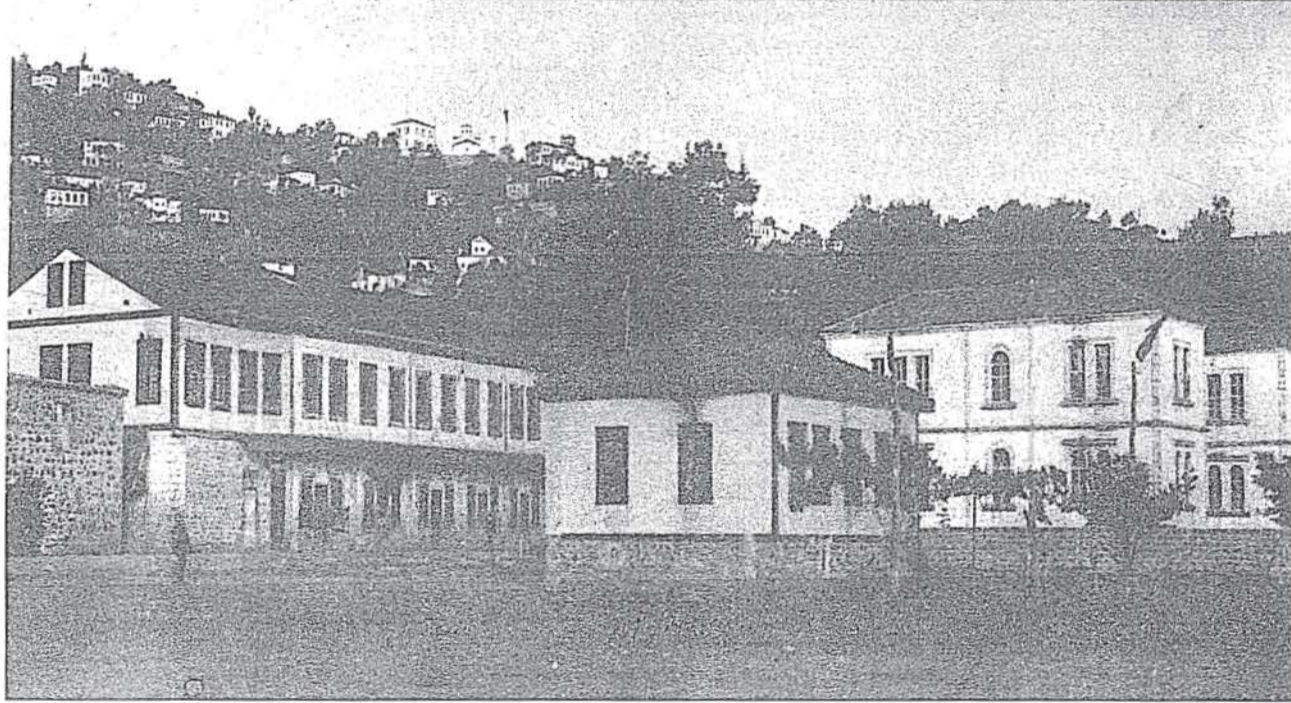
¹¹⁹ Yanı sıra Mülkiye ve Ma'ârif Da'iresi Re'isi Sânisî ile birlikte altı azadan hazır olan dördünün mühürleri.

muğâyir olub Katoliklikden matrûd (çıkarılmış/kovulmuş) bir papasın bu tarafa gelmesile mezhebimize ve familya ve ahz u i'tâmıza ez-her cihet (her bakımdan) müdâhale ve refâh-ı hâl-i 'abîdânemize selb¹²⁰ itmekle kanâ'at itmeyerek kendi kesb ve kârimizla inşâ eylediğimiz kelîsâmızı basmak ve gâh vakf emlaklarını zabt u ğasba kıyâm itmek ve gâh rûz-ı rûşen gibi¹²¹ âşikâr olan ekseriyetimizi tekzibe cür'et eylediği¹²² ve terk-i edeb ü hayâ idüb papaslığa bakışımız bir hey'etle târîhden bir gûne ol-vakt-i 'asrda bir takım sebük-mağzân¹²³ cühelâyı cem'le hükûmet-i 'aliyyeyi tanımayub bağteten (ansızın) Piskopos hânemizi basub kapu ve pencerelerini kırub içerü girdiklerinde hâne-i mezkûrda ihtiyâr-ı pîr-i fânî piskopos ile elli nefer hademededen başka kimesne bulunmadığı hâlde harekât-ı cebriyyelerini derece-i nihâbede (yağmaya) icrâ itmelerinde bütün ahâlî halecân ile dakîka-i vâhidede mahall-i mezkûra tecemmu' eylediği misillü vâlî-i sâbık

devletlü paşa hazretleri dahî kuvve-i 'askeriyyesile der-'akab (arkasından) yetişmekle mecbûr olmuş ve müşârun-ileyh sür'at iderek beş dakîka ewelce yetişüb merkûm papas ve 'avnelerini ihrâc itmemiş olsa ma'âzallahi te'âlâ fesâd-ı azîm ve belki vefâyât-ı kesîre zûhûra geleceği der-kâr bulunmuş ve işbu 'asr-ı adâlet-i hazret-i mülûkâneleri zıllında (gölgesinde) bulunduğumuz hâlde aslâ görmemiş olduğumuz hakârât ve rezâletleri çekmekden hâlî olamayub derece-i nihâyetde taht-ı hicâbda kaldığımız beyândan müstağnidir¹²⁴ buna ise ma'delet-i seniyye ve merhamet-i riyâset-penâhileri kâ'il olmayacağından Allah aşkına ser-şâhâne sadakasına olsun merkûm papasın müdâhale ve şerrinden tahlîs-i girîbân olmağımız (yakayı kurtarmamıza) müsâ'ade-i âlî-i riyâset-penâhileri şâyân buyurulması ricâsı bâbında

Fî 18 Mayıs sene (12)89

Trabzonun Ermeni Katolikân Millet-i Sâdikası
Kulları

1930 ortalarında Akçaabat: Önde Postahâne, sağda Merkez İlkokulu ve arkada üstte Aya Gorigor Kilisesi (A. Bölükbaşı Arşivi)

¹²⁰ Zorla alma, kapma

¹²¹ Gün gibi parlak, açık, anlaşılır.

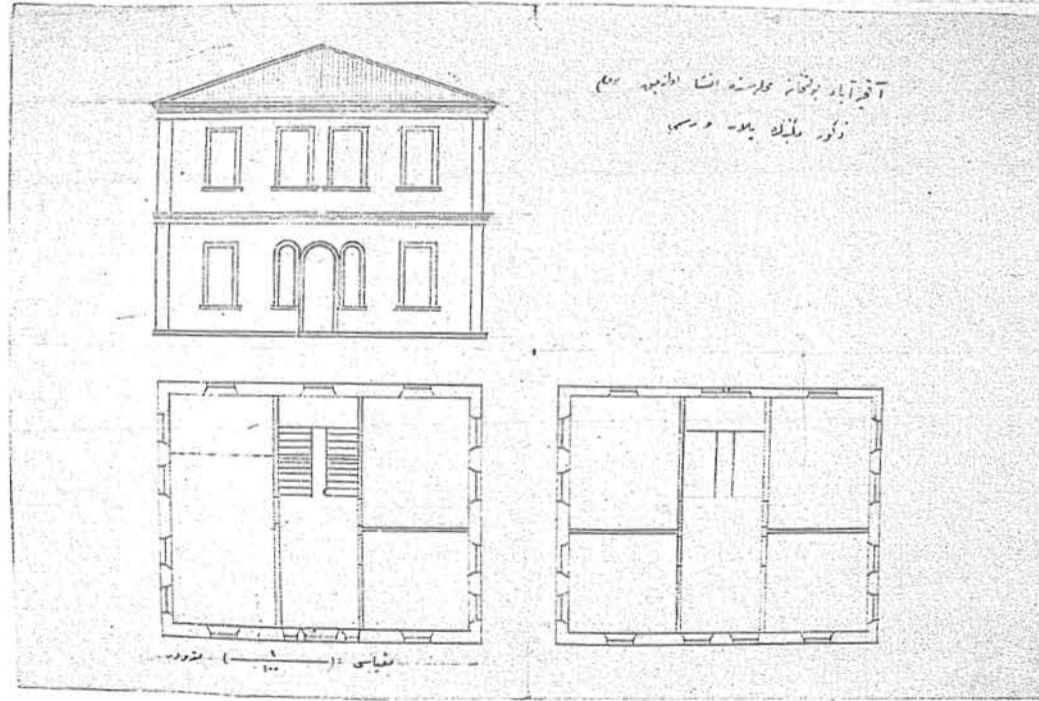
¹²² Yalanlamaya kalktığı, inkâr ettiği.

¹²³ Hafif beyinliler, akılsızlar.

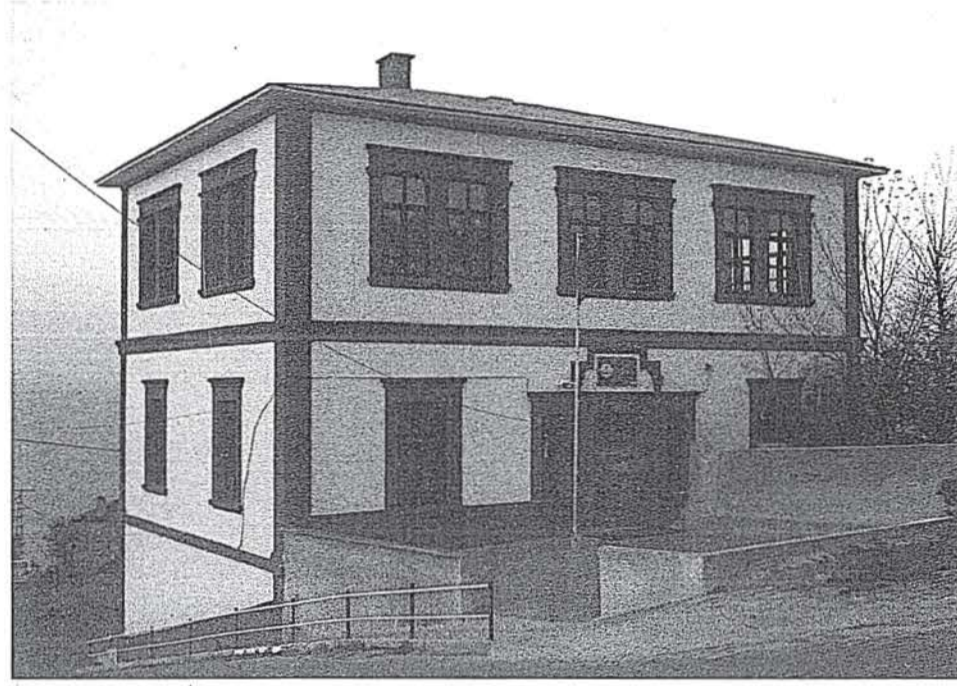
¹²⁴ Mahcup olduğumuzu ifade etmeye gerek yoktur.

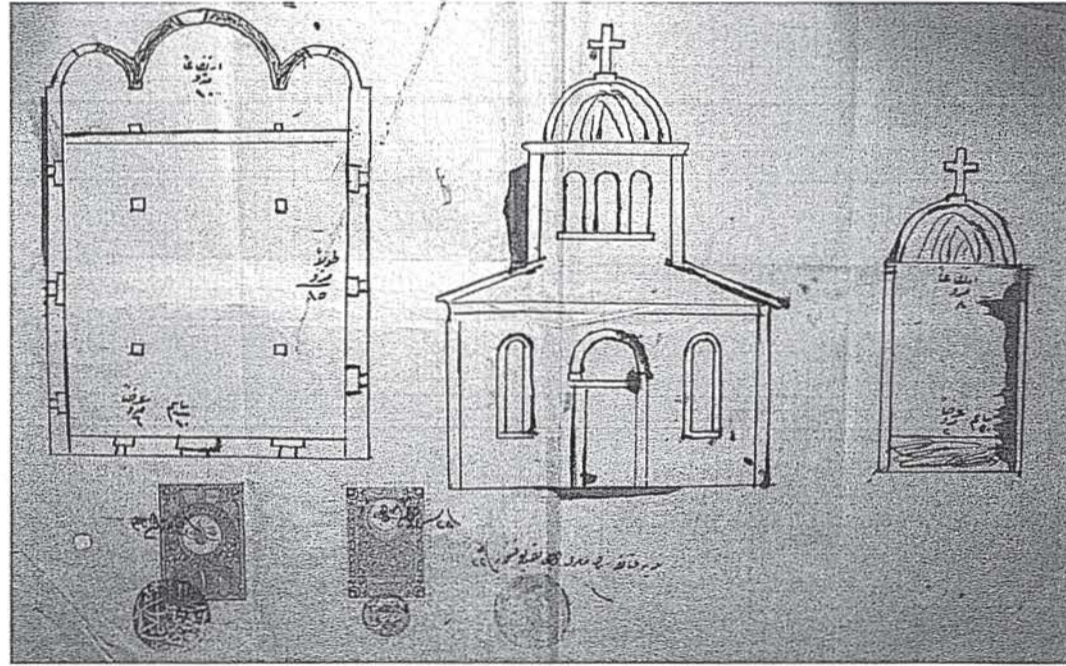
1930'larda Akçaabat: Gramba'da Aya Gorigor Kilisesi ve mektep
(A. Bölükbaşı Arşivi)

Pulathâne Mahallesiinde (Gramba'da) Rum erkek çocukları için inşa edilen
mektebin 1902'de çizilen planı

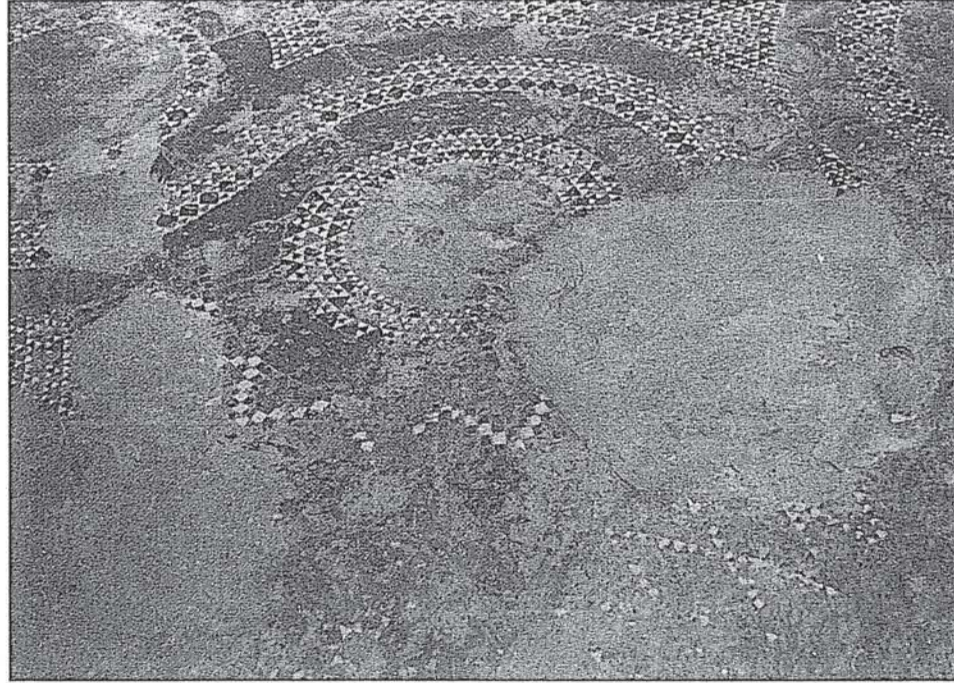
Gramba Mevkiinde 1907'de inşa olunan Rum Mektebi,
Nisan 2013 (N. Aygün Arşivi)

St. Michael (Aya Taksiyarhi) Kilisesinin 1912'de Akçaabat Belediye
Kalfası tarafından çizilen planı

Orta Mahallede St. Michael (Aya Taksiyarhi) Kilisesinin batıdan görünüşü, Nisan 2013, (N. Aygün Arşivi)

Orta Mahalle St. Michael (Aya Taksiyarhi) Kilisesi zemininde mozaik süslemeler (S. Ballance 1958)

St. Michael Kilisesinin doğudan görünüşü, 1958 (S. Ballance)

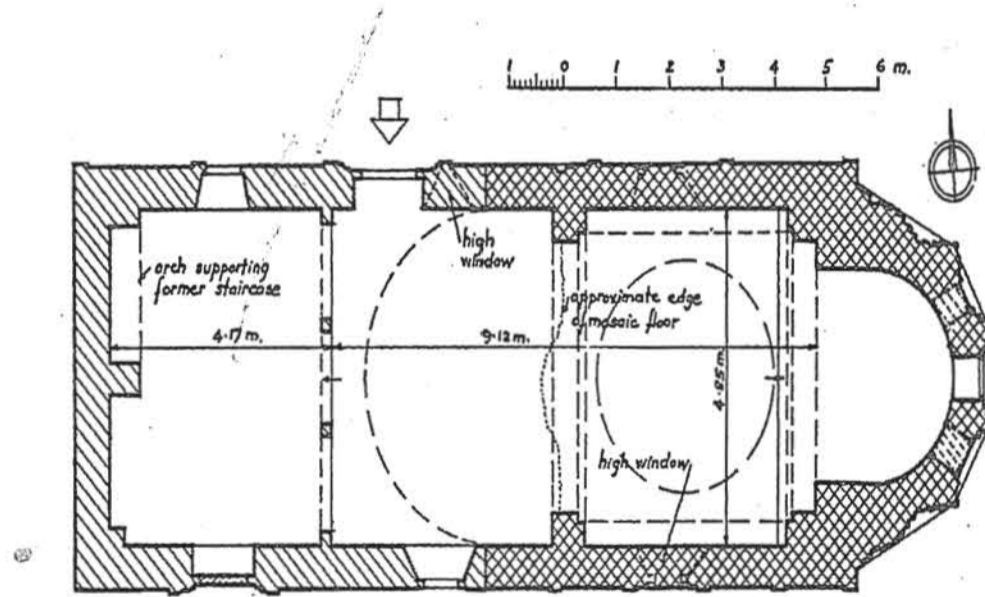
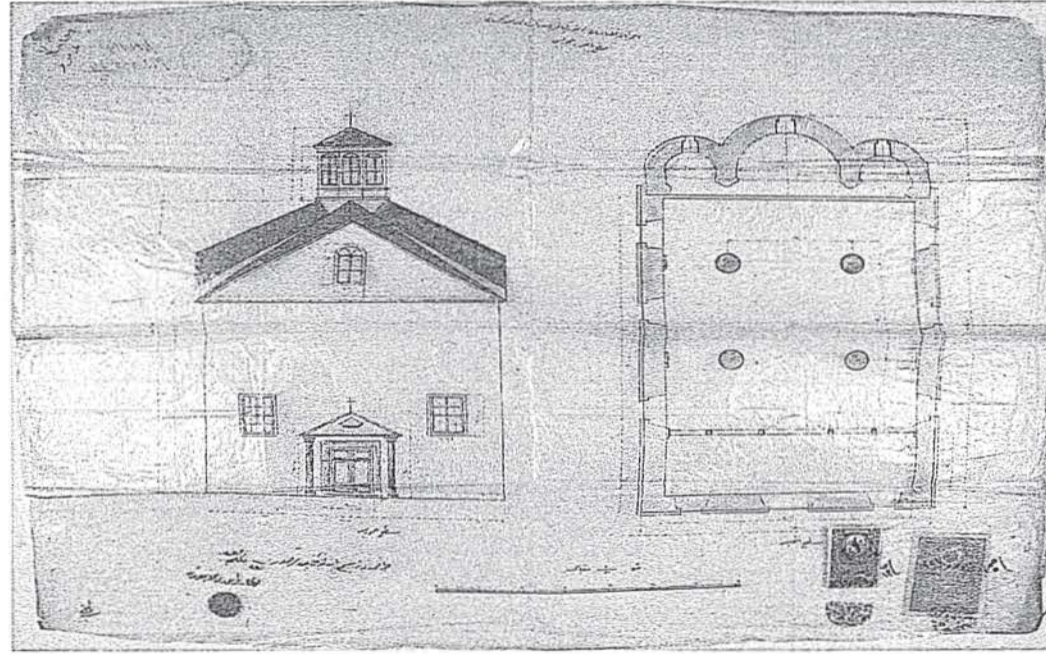

FIG. 17. Plan of St. Michael, Akçaabat.

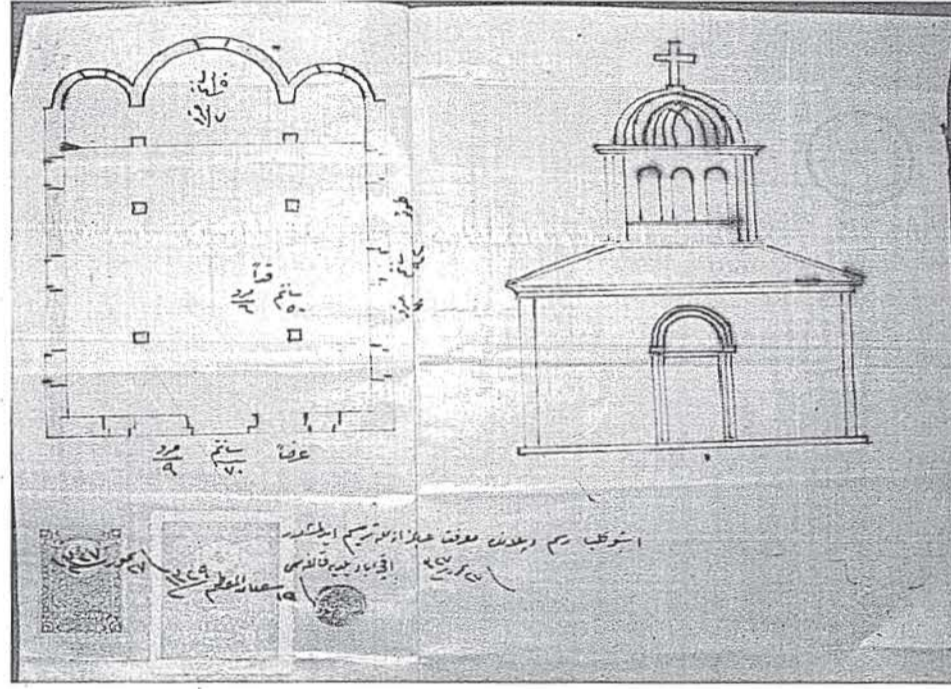
St. Michael (Aya Taksiyarhi) Kilisesinin 1958'de Mimar S. Ballance tarafından çizilen planı

Orta Mahallede sağ kısmı 1867 ve sol kısmı 1893'de inşa olunan Rum mektebi,
Nisan 2013 (N. Aygün Arşivi)

Üstürkiya Köyünde inşa edilmek istenen Rum kilisesinin
1909'da çizilen planı

Mersin Köyünde inşa edilmek istenen Rum kilisesinin Akçaabat Belediye Kalfası tarafından 1911'de çizilen planı

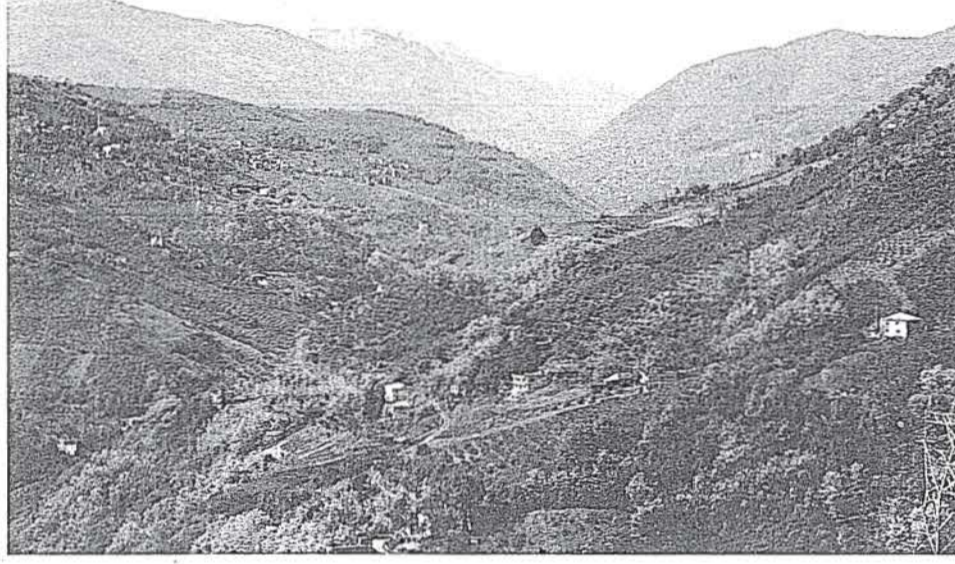
Mayor Köyünde kilise inşa etmek için Ermeni Patrikhanesi tarafından gerçekleştirilen başvuru, 1863

Fiz Köyünde Harap Rum Kilisesi (D. Winfield, 1950'lerin sonları)

*Sele Boğazından Kalanima Deresi, Kalyara, Garikliya ve Helvacı,
28 Nisan 2013 (N. Aygün Arşivi)*

Sele Boğazından Helvacı, Garikliya, Zayara, Şinik, İpsil, Polita ve Visera'ya Bakış, 28 Nisan 2013 (N. Aygün Arşivi)